

Apostol vagy kalmár

A lapszerkesztő helyzete a 19. század közepén

TÖRÖK Zsuzsa

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
ORCID 0000-0002-3275-6342

Apostles or Tradesmen. Periodical and Newspaper Editors in the Mid-Nineteenth-Century Kingdom of Hungary

Abstract | This paper examines the role and status of periodical and newspaper editors in the Kingdom of Hungary during the middle decades of the nineteenth century. By the 1850s and 1860s editors would become pivotal figures in the nineteenth-century literary scene, and their writing as well as their entrepreneurship placed them at the heart of the evolving Hungarian literary marketplace. Contemporaries often described them as apostles with a prominent role in public life, and as agents shaping the dominant trends of public opinion. Due to the economic implications of periodical editing, however, editors were frequently represented not only as apostles but also as literary entrepreneurs and tradesmen. Accordingly, this paper intends to reveal contested and contrasting notions that surrounded the figure and status of the periodical editor during the nineteenth century, with a particular focus upon tensions between the moral and economic imperatives of editing and the production of national literature. It also aims to expose those socio-cultural, legal and economic dimensions that are of utmost importance in understanding the multifaceted process of periodical editing. Though expected to be an apostle being involved in public matters, including the consolidation of Hungarian literature, the editor-entrepreneur in practice often turned out to be a calculating businessman or, even worse, just a swindler. Therefore, his figure was often surrounded by suspicion, mistrust, and harsh criticism, yet according to contemporary comic magazines, by humour and satire as well.

Keywords | editor, editorship, editing, periodicals, satirical magazines, literary entrepreneur

* A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült. A szöveg egy korábbi változata megvitatásra került az Irodalomtudományi Intézet XIX. Századi Osztályának 2021. október 12-én tartott értekezletén. Köszönettel tartozom Dávidházi Péter, Főríz Gergely, Hites Sándor, Kiss Margit és Szabó-Reznek Eszter javaslataiért, amelyeket igyekeztem bedolgozni a tanulmány közlésre szánt változatába.

„**A**temérdek kalmár között annak, ki apostolságra adta magát, mulhatlanul el kell vesznie.” A megállapítás Tompa Mihálynak egy 1863 márciusában Arany Jánoshoz írt levelében hangzott el. Tompa a *Szépirodalmi Figyelő* (1860–1862) megszűnte után *Koszorú* (1863–1865) címmel ugyanazon év januárjában elindított Arany-folyóirat első számai után fogalmazta meg véleményét, és írta meg a kiadvánnyal kapcsolatos meglátásait – jóindulatú, baráti tanácsként – a lap szerkesztőjének, Arany Jánosnak. Tompa szerint a *Szépirodalmi Figyelő*höz képest megváltoztatott profilú *Koszorú* még új formájában is „igen okos, nem asszonyoknak való”, „igen puritan kinézésű”, „a versek betűje rosz, apró, kopott”, továbbá a folyóirat utolsó lapján található könyvhirdetés fölösleges, a napi pletyka-rovat pedig, mint írja, „nem teljes és nem kielégítő”. Tompa az előfizetők (és a női olvasóközönség) igényeihez való fokozottabb idomulást, több könnyedséget, „egy kis nyegleséget” ajánlott szerkesztői elvként Arany figyelmébe, majd így folytatta: „Nezz [!] szélllyel [!] a világon! tekintsd meg az összes [!] magyar lapirodalmat, van-e ott valami Irány? igenis van: a kenyér, a kenyér s egyéb semmi.” A lapkiadás és -szerkesztés e megállapítás értelmében tehát profitorientált üzleti tevékenység, aki pedig netán valamilyen más (etikai, esztétikai) célt tűzne ki saját kiadványa számára, már jó időben készüljön fel vállalkozása halálos kimenetelére.¹

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a lapszerkesztő 19. századi társadalmi és jogi helyzetét, illetve annak bizonyos gazdasági aspektusait mutassam be, különös tekintettel a század közepére, illetve az 1860-as évekre, Arany János szerkesztői működésének idejére vonatkozóan. A témaválasztást a szerkesztői szerepkör vizsgálatának mellőzöttsége indokolja. Irodalomtörténeti kutatásainkban a szerzőség kultusza teljes mértékben elfedi a szerkesztői szerepkör elemzését, melyet sokszor magától értetődőnek tartunk, és nem kérdezzük rá tényleges mibenlétére. Adott szerző szerkesztői tevékenysége legtöbb esetben írói/költői pályafutása mellékvágányaként, egyfajta, az írói/költői kiteljesedés felé vezető úton való kitérőként jelenik meg a róla szóló megközelítésekben, vagy még csak értelmezés tárgyát sem képezi. A tanulmány egy olyan nagyobb terjedelmű értekezés bevezető fejezeteinek egyike, mely a költőként és kritikusként jól ismert Arany Jánost szerkesztőként állítja vizsgálat középpontjába. Ebben a tanulmányban tehát azokat a társadalmi, kulturális, jogi, gazdasági kontextusokat igyekeztem feltárni, amelyek kardinális jelentőségűek Arany János szerkesztői működésének megértéséhez. A tanulmány az 1860-as évekre fókuszál, de feltárja a 18. század végétől releváns előzményeket, és vázlatosan megemlíti a századközepet követő következményeket is. Mivel a lapszerkesztők maguk keveset beszéltek a szerkesztés folyamatáról, és rendszerint a korabeli szerkesztőségek irattára sem maradt fenn, a lapszerkesztői gyakorlat mibenlétére és a szerkesztő társadalmi helyzetére különféle forrásokból lehet következtetni. A tanulmány kiindulópontjául ily módon írói levelezések, emlékiratok, korabeli sajtóközlemények egyaránt szolgáltak, de különösen hasznosnak bizonyultak az 1850–1860-es évek élclapjai, melyek rendszeresen ironizálták a korabeli szerkesztő alakját. A tanulmány a lapszerkesztő fogalmát gyűjtőfogalomként használja, beleért-

1 Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1863. márc. 4., in ARANY János, *Levelezése (1862–1865)*, kiad. KOROMPAY H. János, Arany János összes művei 18, 280–282 (Budapest: Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2014), 281.

ve a folyóiratok és nagyobb hírlapok szerkesztőit is. A kettő között nyilvánvalóan voltak különbségek, ám a szerkesztői feladatok eloszlásában számos átfedés van közöttük.

Az apostol és a kalmár mint a lapszerkesztő alakjához kapcsolódó két uralkodó metafora a szerkesztő társadalmi megítélését mindvégig meghatározta a 19. században. Munkácsy János, a *Rajzolatok* (1835–1839) szerkesztője 1837-ben a lapszerkesztőt a közügy szolgálatában álló szereplőként láttatta, és a közvélemény kormányzójának nevezte. Mint írta:

Egy publicistának magas hivatása: a' közvéleményben magasan és mocsoktalan állani; egy szerkesztőnek – a' közvélemény' kormányzójának, – legfőbb kötelessége: a' közügyét, minden elfogultságtól mentten, elősegélni és pártolni.²

A közügy szolgálatához kapcsolódó etikai-morális kötelezettség és az előfizetők száma, valamint a lapszerkesztés gazdasági vonatkozásai közötti feszültségek azonban már az 1830-as években is jelen voltak. Olyannyira, hogy 1838-ban szintén a *Rajzolatok* –n.– jelű cikkírója a lapszerkesztőt olyan madarászként jelenítette meg, aki a szokásos év végi előfizetési hirdetések alkalmával lépvesszővel fogja a publikumot.

Régi szokás már, hogy új év előtt mindig jönnek a' szerkesztők sokféle 's mindenkép kiczifrázott, szépitett hirdetésük-, figyelmeztetésükkel, 's annyira eldicsérik lapjaikat, olly jóknak, érdekeseeknek, hasznosaknak 's az életre olly szükségeseknek hirdetik, hogy nélkülük nem élhet az ember. Hijába, ez már régi szokás. –

[...]

A' lépvesszők pedig igen sokfélék a' madarász' szívetől és esztől függők.³

Természetesen a lap típusa is jelentős mértékben meghatározta, hogy szerkesztőgárdája épp mit és hogyan gondolt a lapszerkesztői szerepköréről. Danielik János például, amikor 1848-ban Somogyi Károly kiadótól a katolikus *Religio és Nevelés* (1841–1848) szerkesztését átvette, ekként vázolta fel a lapszerkesztővel kapcsolatos etikai elvárásokat:

A' szerkesztői állomáshoz, különösen egy kath. lapnál, mellynek örökhű következetesség-, szeplőtelen jellem-, feddhetetlen becsületesség-, kellő doctrinalis tekintély-, és mindezek mellett nagy lelki higgadságot, érett ítélőtehetséget és csendes véralkatot föltételező méltányosság- és részrehajlatlanságra van, főleg korunkban, szüksége, a' szerkesztői állomáshoz mondom, nem elegendő jó, tiszta, önzésnélküli, 's mennyire Isten engedi, rendithetlen akaratot hozni: ide több is kívántatik [pl. tapintatosság és a pillanatnyi hév fékezésének képessége].⁴

2 MUNKÁCSY [János], „Helmezy ur mint szerkesztő és publicista”, *Rajzolatok a' Társas Élet és Divatvilágból* 3.2, 55. sz. (1837. júl. 9.): 439.

3 –n.–, „Régi szokás legujabb formában”, *Rajzolatok a' Társas Élet és Divatvilágból* 4.2, 46. sz. (1838. dec. 9.): 361–362, 361.

4 DANIELIK János, „A' ,Religio és Nevelés' olvasóinak üdvet!”, *Religio és Nevelés* 8, 1. sz. (1848. júl. 2.): 1–5, 1.

A ténszerű, tapintatos és érzelemmentes kommunikáció azonban az ideális szerkesztő olyan elképzelt és elvárt tulajdonsága volt, amelyet a mindennapi gyakorlatban inkább megszegték, mintsem betartottak az egymással sokszor ádáz harcot vívó lapkiadók és szerkesztők. A lappiac szélesedése és differenciálódása ugyanis erősítette a túlélésért folytatott harcot, e tény pedig komoly ellentétekhez vagy legalábbis az olvasók érdeklődését fenntartó, nyomtatásban performált vitákhoz vezetett.⁵ A morál és a pénz, az elit irodalom és az újságírás közötti ellentéteket jól illusztrálják például az 1830-as évek második felében az „Athenaeum [1837–1843] miatti zajgások”.⁶ A folyóirat 1837. január 1-jén indult Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály szerkesztésében, célkitűzésük értelmében az 1832–1836-os országgyűlést követő törekvések összetartó orgánusaként. Programjukat és leendő munkatársaik listáját 1836 decemberében a *Jelenkor* (1832–1848), illetve a *Hazai és Külföldi Tudósítások* (1806–1848) mellékleteként többször is szétküldték, s e programnyilatkozat nyomán már a lap megindulása előtt jelentős támadásokkal kellett szembenéznük. Mint *A magyar sajtó története* szerzői megállapítják, a triász szellemi kapacitása felkelte a többi lapszerkesztő aggodalmát, „[e]gzisztenciájukat, lapjuk jövőjét féltették Bajza folyóiratától.” A korabeli sajtóorgánumok szerzőitől érkezett támadások az akadémiasságot a zsurnalizmus-sal, a folyóiratszerkesztéssel, a hasznot hajtó vállalkozással összeegyeztethetetlennek

5 „[N]em mind farkas az, a' ki farkasbundában jár” – jegyezte meg 1847-ben az *Életképek*, s a nyomtatott nyilvánosságban performált vitákkal kapcsolatosan érdemes a cikket hosszan idézni:

„Millyen csodálatos had vagytok ti, újságírók!» mondja a' minap egynémelly vidéki uram bátyám – mennyit hadakoztok, de mennyit hadakoztok! [...] Oh édes egynémelly uram bátyám! csalódásokkal fordul föl az ember élete; nem mind farkas az, a' ki farkasbundában jár; nem mind háboru az, a' mi annak látszik. [...] »Ez az egész csak mystificatio[...]» Kegyed azt hiszi, hogy mi haragszunk egymásra? világért se higye! szemfényvesztés az egész, mellyben egyik kéz a' másikat mossa. Minden csetepaténk kölcsönös egyetértés következése, nincs különben. Mind ez csupán – a' lapok piquantá tételére történik közmegegyezéssel 's szerződött alku szerint.

Igy például összejö két szerkesztő; egyik vakarja a' fejét. »Barátom, tiztelt collegám! csehül van az állapotom, nem érek egy fatallért, a' közönség elaluszik rajtam, nem veszekednék egy kicsinyt?« – »Én sem bánom; de hát milly ürügy alatt?« – »Majd akad az; csináljunk plagiumpört.« – »Igen, de hol és kivel?« – »Majd keresünk valami arravaló embert, kit egy másik becsületes embernek neki huzithassunk, a' többi a' mi dolgunk.« [...] Huzakodunk, czivakodunk, míg a' közönség meg nem sajnál bennünket – és ott nem hagy. 'S mikor egymást a' szélsőségekre hoztuk, akkor kikocsikázunk a' városerdőbe, megtöltünk egy pár pisztolyt – kenyérmorzszával, egy mást kilenczven lépésről hátha lőjük, egymás frakjján tollkással lyukat vágunk, végre egymást nyakon öelve és összecsókolva, haza jövünk 's csinálunk másik pört. Illy ártatlan teremtések vagyunk mi újságírók, annyi epénk sincsen, mennyi egy galambnak lehet. [...]

Illyen tükörháborukat viselünk mi, kedves uram bátyám. 'S lássa, ez nagyon szép, mert ugyan hallotta volna-e valaha valaki Z' urnak, vagy gazdájának P. H. L. urnak híret, ha csak mirőlunk nem irnának? úgy-e, senki? Látja, kedves uram bátyám: Sunt certi denique *finis*, mi magyarul annyit tesz, hogy: vannak bizonyos finessek...” *Életképek* 5.2, 7. sz. (1847. aug. 15.): 224. (*Mi hír Budán?* című rovat.)

6 Vö. Bajza József azonos című, az *Athenaeumot* ért támadásokra adott első válaszával: BAJZA József, „Athenaeum miatti zajgások”, *Figyelmező* 2, 30. sz. (1838. júl. 31.): 477–491; 31–32. sz. (1838. aug. 7.): 508–520; 34. sz. (1838. aug. 21.): 551–554; 35. sz. (1838. aug. 28.): 563–572; 36. sz. (1838. szept. 4.): 589–601; 38. sz. (1838. szept. 18.): 637–644; 39. sz. (1838. szept. 25.): 665–671; 40. sz. (1838. okt. 2.): 677–684; 41. sz. (1838. okt. 9.): 701–708.

tartották, s álláspontjuk jelentősége még akkor sem tompul, ha azt is figyelembe vesszük, hogy e viták a személyeskedéstől sem voltak mentesek.⁷ Ám épp e polémiák és főként Bajza József támadásokra adott válaszai révén rajzolódtak ki ekkor egy, a szerkesztő szerepkörét alapvetően meghatározó „újtípusú közéleti morál” körvonalai is, mely szerint a szerkesztéssel együtt járó közéleti tevékenység a magánjellegről is felelősebb erkölcsiséget feltételez (tulajdonképpen ugyanezt az erkölcsiséget hiányolta később Tompa Aranyank írt levelében), a közfigyelem előterében álló szerkesztői szerepkör elengedhetetlen feltétele volt tehát a hivatástudaton és felkészültségen kívül a feddhetetlenség is.⁸ Ez a közéleti morál az irodalmi élet kapitalizálódásával párhuzamosan azonban, kimondva-kimondatlanul a szerkesztői munka egyértelmű profitorientált jellegét is magában foglalta, a munkakör társadalmisága nem zárta ki, sőt odaértette a munkából való megélhetés lehetőségét.⁹ Nagy Ignác például *A' vállalkozó* című, az *Életképekben* (1843–1848) 1843-ban közölt „torzképében” egyenesen a szerkesztő vállalkozási szellemének, taktikájának vagy tapintatának hiányát tartotta az „előfizetési aszkórbán” meghalt újság előidézőjének.¹⁰ De nemcsak a szerkesztői, hanem az írói szerepkörrel is hasonló módon gondolkodtak, hiszen épp az *Athenaeum* volt az a folyóirat, mely Bajza József kezdeményezése révén a polgári jellegű honoráriumrendszert meghonosította a hazai sajtóban.¹¹ A szerkesztői szerepkörrel, a szerkesztő társadalmi megítélésével kapcsolatos korabeli elgondolásokat tehát azoknak a modernizációs fejleményeknek a kontextusában érdemes látni, amelyek egyrészt a művészet autonómiájának kivívását, de ugyanakkor, paradox módon, gazdasági tevékenységként való elismertetését tűzték ki célul. Az irodalmi intézményrendszer szereplői közül, ha valaki, akkor épp a szerkesztő foglalt helyet e „kettős értékdiskurzus” metszéspontján, ahol komplex, nemcsak társadalmi és művészeti, hanem gazdasági kapcsolatok közvetítő ágenseként fejtette ki tevékenységét.¹² A morál és a haszon, az esztétikum és a pénz, a művé-

7 Vö. KÓKAY György, szerk., *A magyar sajtó története I., 1705–1848* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 552. A személyeskedéssel kapcsolatosan lásd Frankenburg Adolf harminc évvel később kiadott emlékiratait: „Egész dühvel és elszántsággal rontottunk neki a »tudós társaság«-nak, melynek legnagyobb hibája az volt, hogy tagjai nem voltunk, de tagjai voltak azok, kikkel élet-halál háborút viseltünk[.]” FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok*, 3 köt. (Pest: Emich Gusztáv, 1868), 2:6.

8 Vö. KÓKAY, *A magyar sajtó története...*, 555.

9 Arról, hogy Vörösmarty és Bajza megélhetéséhez az 1830-as évek második felében és az 1840-es évek első felében akadémiai tagságuk mellett szerkesztői tevékenységük milyen meghatározó módon járult hozzá lásd SZALISZNYÓ Lilla, „Pennával teremtett egzisztencia: Vörösmarty Mihály és Bajza József megélhetési viszonyai 1837–1843 között”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 116 (2012): 189–209.

10 NAGY Ignác, „A' vállalkozó (Torzkép)”, *Életképek* 1.2, 1. füz. (1843. júl.): 120–130, 121.

11 KÓKAY, *A magyar sajtó története...*, 498. Korompay János szerint az *Athenaeum* 1840-es évekbeli szerkesztését is az jellemzi, hogy a folyóirat által biztosított megélhetés az e célt szolgáló polémiák számától és intenzitásától is függött. Vö. KOROMPAY H. János, *A „jellemzetes” irodalom jegyében: Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása* (Budapest: Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, 1998), 24.

12 A művészet és kereskedelem, az esztétikum és a gazdaság bonyolult összefüggéseivel az utóbbi években több hazai tanulmány is foglalkozott, lehetetlen itt az összes felsorolni. A „kettős értékdiskurzus” összefüggéseire lásd HITES Sándor, „Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism”, *Helikon* 57 (2011): 467–496, 489–490; HITES Sándor, „Magyar irodalom a 19. században: Az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv 19. századi köteteinek színopszisa”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015):

szet és a kereskedelem közötti egyensúlyteremtés mértéke adott szerkesztő belátására, de főként célkitűzéseire volt bízva, ám a szerkesztői (mint ahogy az írói) munka piaci jellege az 1830–1840-es évek fordulóján egyértelmű volt az irodalmi élet minden résztvevője számára.¹³ A *Társalkodó* (1832–1848) egyik szerzője ezt így foglalta össze épp az *Athenaeum* körüli támadások háttérét összegezve:

A' magyar literatúrában tolla' keresete után eddigelé csak két úton lehetett elérni: az *academia* által mint *rendes fizetett tag*, vagy *szerkesztőség* által, ha a' hirlap vagy folyóirat a' közönség előtt kedvességet nyer. A' fennevezett urak [lásd alább is] az academiától tagokká nem választattak, midőn az athenaeisták *rendes fizetett tagok*, 's egyike közülök e' nemzeti tudós testület' titoknok. Fennmaradt még számukra a' szerkesztői pálya, 's ezt választá már elébb Munkácsy, utóbb Kunoss; Frankenburg, Stancsics és Hazucha pedig segédjeik 's szükség esetében helyetteseik. Szerencsétlenségökre azonban az athenaeisták is szintazon pályára léptek, segítve előbbkelő íróink' majd teljes számától, előfizetőik' száma felülhaladja a' hasonnemű folyóiratokét, mi által a' Rajzolatok és Természet (folyóirataink száma az olvasó közönséghez elég nagy levén) élet 's halál közti tengésre látszanak kárhozhatva. 'S im' kijelelem a' zajgások' igazi kútfejét: a' Rajzolatok 's Természet' írói és segédjei: Munkácsy, Kunoss, Frankenburg, Stancsics és Hazucha, mindenütt újtokban találják az athenaeistákat, hol a' literatura pályáján jutalom 's hírnév szerezhető; az academiában, mellynek munkás tagjai, a' folyóirati literatúrában, hol a' közönségtől, körében legpártoltabb lapot szerkesztik, a' critica mezején, hol egyetlen *rendes ebbeli intézetünk* igazgatják; sőt nemzeti színházunk padolatán is, a' mennyiben az igazgató eddig legalább *rendes fizetést* kapott, Bajza kezdetétől fogva ezen tisztséggel fel volt ruházva, 's kilépte után Munkácsy ebbeli törekvései nem sikerültek. [...] Velejében megvizsgálva tehát, az egész harag és zajgás ezen urakra nézve *kenyér 's hírnév-irigységből* támad.¹⁴

Nem csoda hát, hogy a korabeli lapok tele voltak a szerkesztők közötti vitákkal kapcsolatos élcekkel. Az *Életképek* 1847-es júliusi száma *Hírlapi kacsák* címmel jelentette meg a következő rövid tréfát: „Pesten nyilvános utczán három szerkesztő sétált karon fogva. Három egyszerre és karon fogva!!!”¹⁵ Szintén az *Életképek* 1848. januári száma sorolta

651–692, 664–665. A szimbolikus és anyagi javak, az autonóm és heteronóm pólus bonyolult keveredésére a bourdieu-i modell alapján: RÁKAI Orsolya, „A szférák zenéje és a mocskos anyagiak: Az autonóm és heteronóm hierarchia kérdései a 20. század első harmadának hazai irodalmi életében”, *Híd* évf. n., 6. sz. (2016): 64–73. A modern magyar szerzőség gazdasági logikába való beágyazottságáról az első magyar szerzői jogi törvény kapcsán: T. SZABÓ Levente, „A modern magyar szerzőség feltalálása és ideológiái: A szerzői jog első magyar törvényéről”, *Helikon* 57 (2011): 570–591, 573. A művészeti autonómia heteronóm közegektől való függőségére a reformkori *Aurora* kapcsán: BODROGI Ferenc Máté, „Bajza József és az *Aurora* pénze: Az *Aurora*-pör »hatalom-gazdasági« olvasata és a bajzai lélek”, *Studia Litteraria* 60, 3–4. sz. (2021): 71–98.

13 Ehhez lásd MARGÓCSY István, „...Mint napszámos nyúlok íróeszközömhöz...»: Az irodalmi tevékenység mint munka és vállalkozás”, *Studia Litteraria* 60, 3–4. sz. (2021): 7–29.

14 OCHTINAY Antal, „Eligazodás hirlapi- 's folyóirati literatúránk mezején”, *Társalkodó* 7, 75. sz. (1838. szept. 19.): 293–296, 296.

15 „Hírlapi kacsák”, *Életképek* 5.2, 3. sz. (1847. júl. 18.): 93–94, 94.

a *Ritkaságok gyűjteménye* cím alá a következő csipkelődő megjegyzést: „Egy szerkesztő koponyája, ki soha collegáival nem polemiázott – aranyba foglalva.”¹⁶

Az előfizetési rendszer kialakulásával, mely rendszer a kiadványterjesztés meghatározó formájává vált a század közepén, a sajtókiadványok és szerkesztők közötti konkurencia még élesebbé vált, a prenumeránsok számának növekedésével egyenes arányban nőtt ugyanis adott kiadvány élettartamának és sikerének esélye. Így tehát az 1850-es évek végétől megjelenő élclapok incselkedésének egyik leggyakoribb célpontja az előfizetőket ravasz praktikákkal, be nem váltott ígéretekkel, tekintélyes munkatárs-gárdát felsoroló programmal, meglepőt és újat ígérő műmellékletekkel csalogató szerkesztő verbálisan és gyakran illusztrációkkal is megjelenített alakja.¹⁷ Jókai egy fiatal és bizonyára fiktív naptárszerkesztőhöz írt humoros cikkében, az alkalmazott stratégiák fényében, Pinznemkéry, Mindentigéry, Ingyenady, Olcsovszky és Áldozatffy nevekkel látta el őket 1858-ban *Az Űstökösben* (1858–1906). Szintén *Az Űstökös* ugyanazon évfolyamának karácsonyi száma kategorizálta az előfizető-vadász lapszerkesztőket a bevetett taktikák alapján, a következő bevezetővel:

A saison élvezetei közé tartozik e hónapban a rökavadászaton és az agárfuttatáson kívül, különösen az előfizetővadászat. Mint tudjuk, ez a Snepf-spécies leginkább decemberben szokott csoportostul megjelenni az erdőkön; ilyenkor tehát az ügyes vadászok nagyszerű előkészületeket tesznek e nemes vad fogadására, részint hálóval, részint léppel; némelyek hajtóvadászat utján, mások csalétekkel, sőt vidravassal és farkasveremmel is. Mi folyvást vártuk, hogy a vadász és versenylap majd csak közli ezen hirhedett vadászat ismertetését; de már látjuk hogy nem vág bele; hát csak szépen elveszszük az orra elől.¹⁸

A cikk folytatása illusztrációkkal kísért humoros leírásokon keresztül szembesítette az olvasókat a különféle szerkesztőtípusokkal: a *gavalléros előfizetővadász*sal, aki arisztokratikus felsőbbrendűségérzettel „előkelő embereknek” („Ki ne akarna előkelő ember lenni tiz forintért?”) hirdeti kiadványát; a *hazafias előfizetővadász*sal, aki patrióta szlogenekre hivatkozva gyűjt előfizetőket; a *szerénységes előfizetővadász*sal, aki alázatoskodó pózban próbálja prenumeránsait lapjához csalogatni; a *trombitával hirdető*vel, aki vásári árushoz hasonlóan fűt-fát ígér olvasóinak; az agresszív, *rohammal, szemközt támadó szerkesztő*vel; az erőltetetten magát humorosnak, mókásnak hirdető *bohókás*, a különlegességtudatában elmerült *komoly*, végül pedig a sikertelen, vagyis *élhetetlen előfizetővadász*sal.

16 „Ritkaságok gyűjteménye”, *Életképek* 6.1, 4. sz. (1848. jan. 23.): 126.

17 [JÓKAI MÓR] Kakas Márton, „Kakas Márton levelei: II. Egy fiatal naptárszerkesztőhöz”, *Az Űstökös* 1, 13. sz. (1858. nov. 13.): 97–99. Kötetben: JÓKAI MÓR, *Cikkek és beszédek, 5. kötet, 1850–1860, II. rész*, kiad. H. TÖRÖ Györgyi, Jókai Mór összes művei, 175–181 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968).

18 [n. n.], „Gyalog lófuttatás vagy is: Szerkesztők pályaversenye az irodalmi gyepen, előfizetővadászattal összekötve: tartani szokot[t] december 1-től 16-ig”, *Az Űstökös* 1, 19. sz. (1858. dec. 25.): 148–151, 148.

Szerkesztőtípusok az előfizetővadászat során alkalmazott stratégia alapján, balról jobbra:
1. gavalléros, 2. hazafias, 3. szerénységes, 4. trombitával hirdető, 5. rohammal, szemközt támadó,
6. bohókás, 7. komoly, 8. élheterlen. Illusztrációk Az Üstökös 1858. december 25-iki számából

Szintén Az Űstökös 1862-es évfolyamának májusi számában közzétett illusztráció értelmében az előfizetőket vadászó szerkesztő (itt a „»Kikirics« jótékony album szerkesztője és sohakiadója”) a rablónál is rablóbbként reprezentálódik. Még a korban híres Zala megyei Patkó rablóvezér is képes elijesztenie. Miután ugyanis az útonálló megállítja szekerét, előfizetési ívet nyújt feléje azzal a felszólítással, hogy „Ne is tessék aláírni, csak fizetni.” A rablóvezér, a szerkesztővel folytatott párbeszéd végén, elszörnyedve ismeri el, hogy magánál is zsványabb kezekbe került.¹⁹

A rabló, ki emberére talál.

Rablóvezér. Megállj. Én vagyok az a híres Patkó!
 Utas. Ugyan jó, hogy találkozunk! Ilyen ember kell nekem! Én vagyok a „Kikirics” jótékony album szerkesztője és sohakiadója. Itt az előfizetési ív. Ne is tessék aláírni, csak fizetni.
 Rablóvezér (elszörnyedve). Jaaj! Micsoda kezek közé jutottam!!!

A rabló, aki emberére talál. Illusztráció Az Űstökös 1862. május 3-i számából

Tompa Mihály már több mint egy évtizeddel korábban, 1850-ben „infamis kutyáknak” nevezte a szerkesztőket, akik, kevés kivétellel, a vidéki írókat mindig becsapják.²⁰ Egy év-

19 „A rabló, ki emberére talál”, *Az Űstökös* 5, 18. sz. (1862. máj. 3.): 140. Patkó János, egy börtönviselt somogyi pásztoemberből avansált betyárvezér a dunántúli rablóvilág utolsó nagy virágkorában, a szabadságharc bukása és a kiegyezés közötti időszakban, pontosabban a provizórium első éveiben ért kétes pályája csúcsára. Az 1860-as években a betyártársai közül kimagasló Patkóról egész legendakör keringett. Életéről és Zala megyei rablásairól lásd Bekó Tamás, „Patkó-rejtély: Egy titokzatos dunántúli rablóvezér élete és Zala megyei rablásai”, *Zalai Múzeum*, évf. n., 23. sz. (2017): 271–291.

20 Tompa Mihály Arany Jánosnak, 1850. okt. 27., in ARANY János, *Levelezése (1828–1851)*, kiad. SÁFRÁN Györgyi, Arany János összes művei 15, 294–297 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 296.

vel később is ugyanezen az állásponton volt, amikor arról tájékoztatta barátját, Arany Jánost, hogy bizony neki semmi kedve írni, s a gondolatmenet folytatásában nem is igen válogatta meg szavait:

Kinek? Minek? Kiért? Miért? – Azért hogy egy némely szerkesztő egyik igyék kurválkodjék a dolgozótársaitól elvont pénzből? míg a szegény vidéki írónak szép szóval szurják ki a szemét! Sz–m! nekem nem kell több dicsőség mint a mi van! vagy van elég és ekkor jó: vagy ha nincs, a mostani működéssel bizony nem lesz több! Így categorice édes Jánoskám!²¹

Mindezek fényében Arany János eljárása a *Koszorú* 1865 júniusában való megszűnésekor, mely szerint a már július–decemberre beküldött előfizetési pénzeket készpénzben és bérmentve visszaküldte prenumeránsainak, egészen rendkívüli és meglepő (arról nem is beszélve, hogy mennyire tisztességes, de a korszakban azért mégsem teljesen egyedülálló) gesztus volt részéről.²² Ha nem is példátlan, de mégis szokatlan, annyira, hogy Jókai *Egy szerkesztőhöz, aki pénzt küld a publicumnak* címmel verset is írt az esetről *Az Űstökösben*.²³ A költeményben felsorolt stratégiák fényében Arany eljárásának különossége még inkább szembeötlővé válik:

Mit mivelsz barátom, lelkem Arany János?
Schismát támasztottál, lettél Áriánus.
Visszaküldöd a pénzt, lapod megszüntetve!
Soh' se' történt ez még e földi életbe,
Hisz ez veszélyes tan! mindent felforgató,
Hogy legyen az ember ezután kiadó?
Eddig ha egy gscheftünk mene nagyon roszzsul,
Ilyesmit az ember olyanformán boszszult,
Annak a kevésnek, ki előfizetett,
Adott ujság helyett, valami füzetet:
Legrosszabb esetben egy kalendárjumot,
Abból is lehúzván a honorárjumot,
Két három lapunk volt, s gyöngé publikum?
Azt tettük, mit méhész gazdák a falukon,
Kik *három gyöngé rajt* beütnek *egy kasba*,
Így kitelel, – ezt már tudja minden gazda.

21 Tompa Mihály Arany Jánosnak, 1851. okt. 4., in uo., 387.

22 Az ezzel kapcsolatos szerkesztői tájékoztatást lásd a *Koszorú* 1865. júniusi számaiban: ARANY János, „A t. cz. előfizetőkhez”, *Koszorú* 3.1, 23. sz. (1865. jún. 4.): 550; *Koszorú* 3.1, 24. sz. (1865. jún. 11.): 576; *Koszorú* 3.1, 25. sz. (1865. jún. 18.): 600; *Koszorú* 3.1, 26. sz. (1865. jún. 25.): 620. A befizetett előfizetési díjak visszaszolgáltatására más példa is hozható a 19. századból. Hasonló módon járt el (vagy legalábbis azt ígérte) a *Szépirodalmi Figyelőt* is kiadó Heckenast Gusztáv 1845 tavaszán, a *Pesther Tageblatt* megszűnésekor. Vö. Rózsa Mária, *Pesti német nyelvű lapok a kultúráközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*, Irodalomtörténeti füzetek 173 (Budapest: Argumentum, 2013), 43.

23 [JÓKAI Mór] K–s M–n, „Egy szerkesztőhöz, aki pénzt küld a publicumnak”, *Az Űstökös* 8, 26. sz. (1865. júl. 1.): 218.

Két három ujságnak gyöngé közönségét
 Összeeresztettük, – s egy aztán csak még élt,
 Vagy kihirdettük, hogy „elháríthatatlan
 Akadály!” s a többi... Értik azt mondatlan.
 A publikum látta: nem mi vagyunk oka,
 S megnyugodott benne, – hogy a pénze oda.
 S te mostan új vallást hirdetsz? „itt a bankó!”
 S visszaküldöd a pénzt, még pedig len frankó.
 Ez, barátom, hiba; még pedig len izmos!
 Pénzt széljelosztani! Hisz ez communismus!

A lapszerkesztő előfizetőivel való kapcsolata, a sikeres és jövedelmező szerkesztésnek a prenumeránsok számától való függősége tehát a századközép irodalmi piacának központi kérdése volt.²⁴ A szerkesztők minél több előfizetőről álmodoztak, a valóság azonban sokszor nem elképzeléseik szerint alakult. E helyzetet jelenítette meg szintén *Az Üstökös* 1863. októberi számának egyik illusztrációja, mely számos kocsit maga után húzó gőzmozdony képében ábrázolta az őszi szezonra betóduló előfizetésekkel kapcsolatos szerkesztői elvárásokat, a valóságban azonban csak kis szúnyog érkezett, aprócska, a prenumeránsok csekély számára utaló csomaggal a hátán.²⁵

*Hogyan képzelték a szerkesztők ez [!] idén az őszi előfizetés jövetelét.
 Illusztráció *Az Üstökös* 1863. október 17-i számából*

24 Az olvasókkal való kapcsolattartás és az előfizetők számának növelése érdekében már a reformkori lapok szerkesztői is adtak különféle mellékleteket prenumeránsaiknak. Hogy azonban a példányszám és az előfizetők növelésének különféle stratégiái a század második felében milyen „sajátos burjánzássá fokozódtak”, ahhoz lásd LAKATOS Éva, „Versenyfutás a példányszám növeléséért és az előfizetőkért”, in LAKATOS Éva, *Sikersajtó a századfordulón: Sajtótörténeti megközelítések*, 38–50 (Budapest: Ballasi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2004).

25 Lásd „Hogyan képzelték a szerkesztők ez [!] idén az őszi előfizetés jövetelét”, *Az Üstökös* 6, 16. sz. (1863. okt. 17): 128.

Az előfizetők elmaradását időnként (ön)ironikus versekben is elbeszélték a korszak élclapjai. Így tett a *Bolond Miska* (1860–1875) egyik 1862. októberi száma is, mely a szokásos negyedévi előfizetések elmaradása következtében a biztos csőd szélét már látó „bús szerkesztők” kávéházbeli beszélgetését szemléltette:²⁶

Csak nem jönnek, csak nem jönnek,
Pedig jaj de nagyon vártuk,
Kiváltképen tavasz felé,
Azután meg nyár közepén,
Jaj de mind hiába vártuk!

Most már ősz van s még is várjuk;
Talán nagy csapatban jönnek,
S azért késnek oly sokáig. –
Ah! igen is jönni fognak,
Mert immár most jönniök kell,
Mert hogy ha még most se jönnek,
Bizony tönkre fogunk menni,
Itt az idő, most vagy soha...

De midőn ily jó reménynyel
Bemegyünk egy kávéházba,
Lépnek oda bús szerkesztők
S mind azt mondják ők egyenkint:
Hogy nem jönnek, még se jönnek!

Átkozott egy rosz idő jár,
Biz a mi történik, már sok:
Hogy októberben sem jönnek
Azok a – prenumeránsok.

A szerkesztő társadalmi presztízisének és a szerepköréről való korabeli elgondolásoknak fontos tényezője volt az újságírói képzés formális hiánya a 19. században. Az új technológiai invenciók és a nyomdai költségek csökkenésével és az ebből következő sajtókiadványok expanziójával és differenciálódásával párhuzamosan ugyanakkor egyre több szereplő (szerző és szerkesztő) vált az irodalmi intézményrendszer résztvevőjévé. Ez a

26 [Tóth Kálmán] B. Miska, „Október elején”, *Bolond Miska* 3, 40. sz. (1862. okt. 5.): 156. Vö. még: „Előfizetés ideje... / Fáj most sok szerkesztő feje, / Sok a gondja s nem gyötri más: / Csakhogy lesz é prenumeráns. // Jó azon újságírónak, / A ki kész subventiót kap – / Vigan iszik szódavizet, / A »jó kormány« mindig fizet.” „Prenumerationális vers”, *Bolond Miska* 9, 25. sz. (1868. jún. 21.): 99; „Itt van hát az a boldog nap, / Mely után oly hön epedtem! / Jőjj ide hát, s örülj te is / Jó publikum: legyünk ketten. // Boldog Julius elseje! / Éltünk legragyogóbb napja! / – Mivel az előfizetést / A szerkesztő ekkor kapja.” [Jókai Mór] K-s M-n, „Julius 1-én”, *Az Ústökös* 8, 26. sz. (1865. júl. 1.): 223.

gyakorlatban azt jelentette, hogy elvileg bárki lapszerkesztővé válhatott (ha megfelelt néhány, a hatóság által előírt kritériumnak – erről lásd később), formális képzés nem volt feltétele sem az újságíróvá, sem pedig a lapszerkesztővé válásnak. Még a század legvégén is sokan gondolták úgy, hogy „hírlapírói szakiskola” létesítése teljesen fölösleges, a hozzá szükséges általános műveltség más felsőbb intézetekben is beszerezhető, a tehetség és rátermettség amúgy is Istentől való, gyakorlatra pedig csak konkrét szerkesztőségben lehet szert tenni. Mikszáth például egyértelműen úgy gondolta, hogy az újságírásra egyszerűen születni kell.²⁷ A korabeli, lapszerkesztőkkel kapcsolatos elgondolásokban továbbá az is benne volt, hogy aki híres író vagy költő, az elvileg tökéletes jelölt a szerkesztői posztra is (a gyakorlat ezt nem mindig igazolta vissza), mint ahogy az alábbi, *Az Űstökösben* 1860-ban megjelent vers beszélője is feltételezi:

Ha mint poétának
Nagyobb nevem lenne,
Belőlem legalább
Szerkesztő lehetne.²⁸

A formális képzés hiánya mindenesetre számos heccre adott alkalmat a korabeli élclapokban is, és az újságírói, illetve szerkesztői szerepkör társadalmi elismertségének sem feltétlenül tett jót. A *Bolond Miska* szerkesztőgárdája 1864 augusztusában így élcelődött e téma kapcsán: „Franciaországban tanfolyamot nyitottak a fotografiára, s ezután ebből examentet kell tenni. Maholnap a nélkül, hogy ismeretünk, képességünk felül bizonyítványt adtunk volna, csak írók meg szerkesztők lehetünk.”²⁹ Decemberben ismét visszatért a kérdésre: „Akármi akarsz lenni, az *érettségi bizonyítványt* kéri; csak szerkesztő lehetsz érettségi bizonyítvány nélkül.”³⁰ Hivatalos irat megléte tehát nem, az 1860-as években pedig már a politikai helyzet sem volt korlátja annak, hogy egyre több periodika és lapszerkesztő jelenjen meg az időszak kiadványok piacán. Szintén a *Bolond Miska* 1863-as évfolyama október 25-i számának *Milyen külseje lesz maholnap a pesti házaknak* című illusztrációja szerint Pesten nemsokára már csak szerkesztőség-

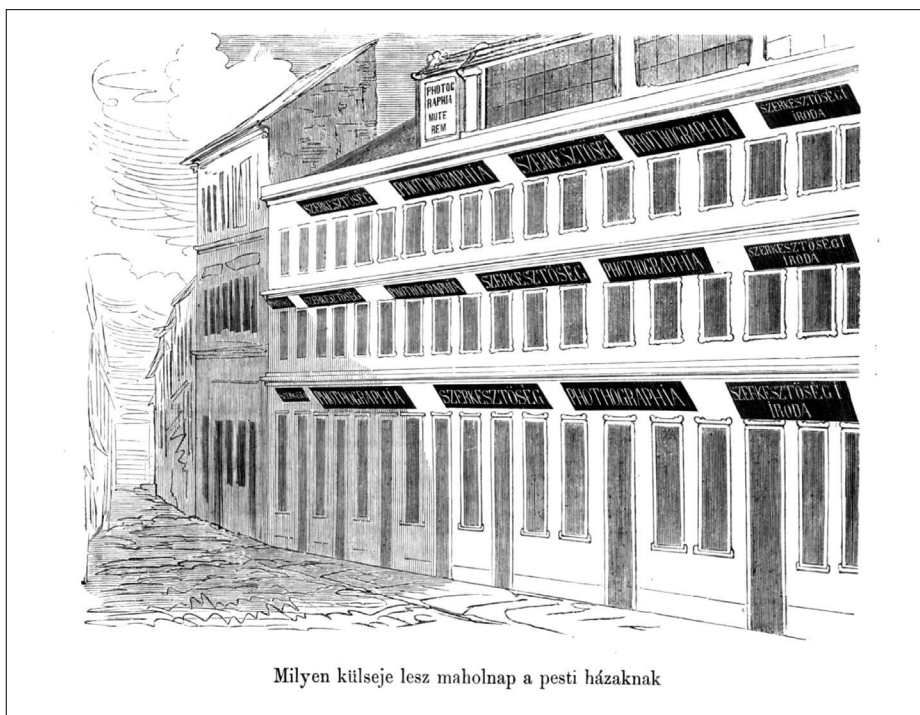
27 Az „újságírók iskolájáról” a Hevesi József által szerkesztett *Magyar Szalon* 1898-as decemberi száma közölt egy sor véleményt. Ezeket röviden összefoglalta és ismertette a *Budapesti Hírlap*: „Újságírók iskolája”, *Budapesti Hírlap*, 1898. dec. 2., 7. Felsőfokú újságíróképzésre Magyarországon csak 1953-ban került sor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem akkori Nyelv- és Irodalomtudományi Karán ugyanis akkor létesült külön újságíró szak. Ezt megelőzően az újságíróképzés szerkesztőségekben (ún. műhelyrendszerben), politikai alapon szervezett sajtótanfolyamon, az 1930-as években alapított Magyar Országos Sajtókamara főiskolai tanfolyamain, illetve az 1945-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán felállított Sajtótudományi Intézetben folyt. Lásd Sipos Balázs, „Egy szabad művészet tanítása: Az újságíróképzés kérdései a 20. század első felében Magyarországon”, *Médiafüzetek*, 2. sz. (2004): 37–48.

28 Fakó Veréb, „Ha”, *Az Űstökös* 3, 10. sz. (1860. júl. 7.): 78.

29 *Bolond Miska* 5, 35. sz. (1864. aug. 28.): 139 (*Bolond Miskaságok*).

30 *Bolond Miska* 5, 49. sz. (1864. dec. 4.): 193.

gi irodák és az 1860-as években tömegtermékké és árucikké váló fotográfiákat készítő fényképészeti műtermek cégtábláit látni a házak oldalán.³¹

*Milyen külseje lesz maholnap a pesti házaknak.
Illusztráció a Bolond Miska 1863. október 25-i számából*

A lapszerkesztői szerepkörhöz kapcsolódó kettős haszon szempontja tehát a szerkesztő társadalmi megítélését a 19. században mindvégig befolyásolta. A korabeli elgondolások a közhasznúság kritériuma alapján elismerték ugyan e társadalmi szerepet, egyéni boldogulást szolgáló nyereségorientált jellegénél fogva azonban kritikusan viszonyultak a szerkesztő munkájához és a lapszerkesztéssel együtt járó tevékenységformákhoz. A szerkesztő tehát mint a „közügy bajnoka”, „az igazság és a jog harcosa”, valamint az intézmény „nyomatásba hazudó csúf mesterséget űző” szereplője egyaránt jelen volt a század közbeszédében.³² A kettős mérce egyébként nemcsak a szerkesztők, hanem általában az újságírók korabeli megítélésére jellemző volt. A bírálatok mellett a század végén, a befolyásos, hatalmi tényezővé váló sajtó állami elismerésével párhuzamosan

31 „Milyen külseje lesz maholnap a pesti házaknak”, *Bolond Miska* 4, 41. sz. (1863. okt. 25.): 170.

32 Vö. *Debreceni Közlöny* 2, 107. sz. (1861. júl. 6.): 439; PORZSOLT Kálmán, „Az utolsó ujdonság”, *Magyar Salon* 4, 8. köt. (1888): 403–405, 404.

ugyanakkor több újságíró és szerkesztő részesült magas állami kitüntetésben.³³ Fontos azonban azt is tudatosítani, hogy a lapszerkesztőket érintő korabeli meglátások kizárólag férfiakkal kapcsolatosak. Noha az 1860-as évektől kezdődően az időszaki kiadványok piacán a lapszerkesztő nők is megjelentek, a női szerkesztői szerepkör lehetséges attribútumai a század végéig sem körvonalazódtak, és lapszerkesztő nők is csak elvétve jelentek meg a szerkesztőkkel kapcsolatos reprezentációkban.³⁴

A szerkesztő születése

Az angolszász lapszerkesztők jogi státusát vizsgáló Christopher Kent szerint a szerkesztő fogalma és a fogalommal kapcsolatos sajátos szerepkör a 19. század találmánya. Mint megállapítja, maga a szerepkör leírására ismeretes szó (*editor*) is viszonylag új keletű, hiszen modern értelemben vett legkorábbi használatát az *Oxford English Dictionary* (OED) 1802-re datálja.³⁵ Kent észrevételeit a hazai források is teljes mértékben igazolják. A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* a 'szerkeszt' szót 'szöveget, szövegeket megfelelően válogatva, gondozva nyomtatásra előkészít' jelentésben az 1820-as évek végétől jegyzi.³⁶ És valóban, ha végignézzük a legkorábbi magyar nyelvű időszaki kiadványok paratextusait, a fogalom használata az 1820-as évek második felétől válik bevett gyakorlattá.

Az első hazai magyar nyelvű újságként számontartott *Magyar Hirmondó* (1780–1788) kilenc éves, több szerkesztőt megélt működése alatt például paratextuálisan egyáltalán nem jelenítette meg szerkesztőjét, a lap kolofonja mindvégig csupán a pozsonyi nyomdászt, Patzkó Ferenc Ágostont tünteti fel. Mint Lengyel Réka megállapítja, az 1779. július 1-i keltezésű előfizetési felhívás is Patzkó Ferenc nyomdász neve alatt jelent meg, noha valószínűleg Rát Mátyás írta.³⁷ A kiadvány első évfolyamának *Előre való tudako-*

33 BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (Budapest: Wolters Kluwer, 2016), 253.

34 Vö. például a *Magyar Salon* 1888-as évfolyamának januári számával, mely közel száz oldalon keresztül mutatta be az egykorú magyar hírlapirodalom helyzetét. A lapszám számos szerkesztőségi szobáról, folyóirat- és hírlapszerkesztőről közölt képi illusztrációt is, ezek között egyetlen női lapszerkesztő ábrázolásával találkozunk egy férfiak által dominált csoportban, Wohl Jankáéval. Nők továbbá csak gépleányi és újságkihordói szerepkörben jelennek meg ezeken az illusztrációkon. „Magyar hírlapirodalom”, *Magyar Salon* 4, 8. köt. (1888): 354–441. A tényt említi: MÉSZÁROS Zsolt, „»Lapom lesz, jövőm meg lesz alapozva.«: A *Magyar Bazár* (1866–1904) szerkesztői és kiadói háttéréről az Athenaeum iratanyaga alapján”, in *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*, szerk. Török Zsuzsa, Rekonf 9, 209–226 (Budapest: Reciti, 2020), 209.

35 Christopher KENT, „The Editor and the Law”, in *Innovators and Preachers: The Role of the Editor in Victorian England*, ed. Joel H. WIENER, 99–119 (Westport–London: Greenwood Press, 1985), 99.

36 „szerkeszt”, in *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. (1–3): BENKŐ Loránd, szerk. (1–2): KISS Lajos és PAPP László, (3): KUBÍNYI László és PAPP László, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1976), 3:740.

37 Réka LENGYEL, „The Newspaper as a Medium for Developing National Language, Literature and Science: Mátyás Rát and the *Magyar Hirmondó* between 1780 and 1782”, in *Media and Literature in Multilingual Hungary, 1770–1820*, eds. Ágnes DOBÉK, Gábor MÉSZÁROS and Gábor VADERNA, Reciti Conference Books 3, 87–100 (Budapest: Reciti, 2019), 91.

zás című programnyilatkozatát ugyan a R[át]. M[átyás]. aláírású *Elől-járó beszéd gyanánt való utól-írás* előzi meg, de a paratextus ebben az esetben sem nevezi meg R. M.-et a lap szerkesztőjeként. A *Magyar Kurir* (1786–1834) kezdetben hasonló módon nem tüntette fel kolofonjában szerkesztőjét, illetve amikor mégis megtette, íróként jelenítette meg. 1790-es évfolyamának borítóján az „Iratott Esztelneki Szatsvay Sándor által” mondat olvasható; 1800-as évfolyama D. Decsy Sámuel és Pántzél Dánielt nevesíti, viszont szintén nem pontosítja lapszerkesztői minőségüket: „Magyar Kurir MDCCC-dik esztendőre. D. Decsy Sámuel és Pántzél Dániel által I. fertály esztendőre.” Csak az 1819-es évfolyam október 18-i számától jelenik meg a szerkesztő (ekkor Pántzél Dániel) „redaktor”-ként való feltüntetése, majd az 1827-es évfolyam december 22-i számától a „szerkesztető” kifejezés („Szerkesztető és Kiadó: Márton Jósef Professor.”), egészen a lap 1834-ben való megszűnéséig. Az első pesti újság, a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* az előbbiekhöz hasonlóan a szerkesztés tényét változatos fogalomhasználattal oldotta meg működésének hosszú ideje alatt. 1806-os, első évfolyama a „készt” igét alkalmazta („Hazai Tudósítások, mellyeket a' magyar nemzetnek közhasznára készített Kultsár István”); az 1809-es évfolyam első féléve végén található hirdetést Kultsár a lap kiadójaként írta alá;³⁸ az 1810-es évfolyam 2. félévének végén található *Jelentés az Újságomról* rövid hirdetés alatt Kultsár az újság szerzőjeként jelent meg;³⁹ az 1811-es évfolyam első félévét „Kultsár István a' Hazai 's Külföldi Tudósítások Irója” megjelenítéssel zárta;⁴⁰ az 1811–1828 közötti évfolyamokon az „írta 's kiadta”, „írt, 's kiadott” kifejezések jelentek meg. Csak az 1833-as évfolyam második félévétől tűnt fel a lap címlapján, hogy „Szerkeszteti [ekkor már] Galvácsy László”, majd 1842. első félévének 46. számától, hogy „szerkeszti” (akkor épp) Kovacsóczy Mihály.

A folyamat hasonlóan ment végbe a hazai német nyelvű sajtó esetében is. A 18. század végi és a 19. század eleji gyakorlat szerint a kor lapjai általában nem nevesítették a periodika szerkesztőjét, általában csak a nyomdász-kiadó nevét tüntették fel. A *magyar sajtó története* által egyik leghosszabb újságnak tartott *Pressburger Zeitungban* (1794–1929)⁴¹ is csak az 1837-es évfolyamtól kezdődően jelenik meg a szerkesztő neve a franciából 1800 körül kölcsönzött 'rédiger', de a latin 'redigere' szóra visszavezethető „Redaktion und Verlag” majd „Redigirt von” szerkezet részeként. A 'Redakteur' kifejezés később, a reformkori periodikákban válik rendszeressé.⁴²

38 *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 4.1, 51. sz. (1809): [418.]

39 KULTSÁR István, a' Hazai 's Külföldi Tudósítások Szerzője, „Jelentés az Újságomról”, *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 5.2, 52. sz. (1810): 422.

40 *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 6.1, 52. sz. (1811): 380.

41 Vö. KÓRAY, *A magyar sajtó története...*, 59.

42 A 'szerkesztő' szó többnyelvű környezetben való vizsgálata további problémákat vet fel. Nem célja a tanulmánynak e kérdések részletezése, csupán néhány, a németben és a franciában használatos fogalmi különbségtételre hívja fel a figyelmet. A német nyelv eszerint különbséget tesz a 'Chefredakteur' és a neki alárendelt 'Redacteur' között, az első a kiadványért általában felelős főszerkesztőre vonatkozik, a második pedig a munka konkrétumait végző szerkesztőre. A 'Herausgeber' kifejezés ugyanakkor egyaránt vonatkozhat az alapító szerkesztőre, a tulajdonosra és a kiadóra is. A franciában úgyszintén különbség van a 'directeur' (főszerkesztő) és a szerkesztés konkrét teendőivel foglalkozó 'rédacteur' között. Vö. mindehhez Matthew PHILPOTTS, Marianne VAN REMOORTELE, Kristin EWINS, Maaïke KOFFE-

Első folyóirataink is hasonló konfúzióról tanúskodnak szerkesztőik szerkesztőként való egyértelmű nevesítése tekintetében. A szerkesztők (Baróti Szabó Dávid, Batsányi János, Kazinczy Ferenc – utóbbi az első két szám után ki is vált a szerkesztőségből) paratextuálisan a kassai *Magyar Museumban* (1788–1793) sem jelennek meg. A 2. kötet 1. évfolyamának végén olvasható *Tudosítást* „A’ Ki-adók” aláírással jegyzik; a 2. kötet második negyedében található szerkesztői lábjegyzeteket szintén „Jegyzése a’ Ki-adóknak” aláírással látták el. (A lap tényleges kiadója azonban, aki a kiadással járó pénzügyi kockázatot vállalta, Trattner Mátyás pesti nyomdász volt.) A *Mindenes Gyűjtemény* (1789–1792) sem tüntette fel szerkesztőjét, Péczeli Józsefet, a folyóirat nyomtatott megjelenítésében csupán indirekt utalásokból (például az 1791-es évfolyam Sándor Lipót főhercegnek szóló ajánlása aláírásából) lehet következtetni rá. Az *Orpheust* (1790–92) szerkesztő Kazinczy is a folyóirat kiadójaként van megjelenítve, noha egyéb megnyilatkozásaiból arra lehet következtetni, hogy a vállalkozás csak részben jelentett számára anyagi áldozatot, a pénzügyi kockázat jelentős része Fűskúti Landerer Mihály nyomdászé volt.⁴³ Az *Uránia* (1794–1795) szerkesztői, Kármán József és Pajor Gáspár a folyóirat eleji ajánlásban szintén kiadókként szerepelnek, pontosabban a nevük nincs is feltüntetve, mint ahogy az sehol másutt sem jelenik meg a lapban.⁴⁴ Azonban ez esetben is tudvalevő, hogy a lap tulajdonképpeni kiadója Máramarosi Gottlieb Antal nyomdász, noha a pénzügyi befektetés nem teljesen az övé volt, hiszen a folyóirat első száma gróf Festetics György támogatásával tudott megjelenni.⁴⁵ Az *Erdélyi Múzeumot* (1814–1818) szerkesztő Döbrentei Gábor szintén kiadóként hivatkozott magára, a *Sokfélét* (1791–1808) szerkesztő Sándor István szerkesztői tevékenységét mindenhol „írásként” jelenítette meg. A *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1848) is csak 1828-tól, Vörösmarty Mihály szerkesztőségétől kezdődően használta a „szerkesztette” kifejezést a szerkesztőnek a lap kolofonjában való egyértelmű feltüntetésére. A ‘szerkeszt’ szónak a TESZ-ből idézett, modern értelemben vett használatát tehát maga a lapszerkesztés gyakorlata jóval megelőzte, a szerepkör megjelenése és nevesítése között időbeli eltolódás észlelhető. A nyomdászt és a kiadványszerkesztőt kezdetben egyaránt magában foglaló ‘kiadó’ szó jelentéstartományai a különböző szerepkörök differenciálódásával párhuzamosan váltak szét. A ‘szerkeszt’ szó az 1830-as években induló reformkori kiadványokban azonban már a lapszerkesztő tevékenységét megnevező konvencionális kifejezéssé vált, az *Athenaeum*, a *Regélő* (1833–1841), majd *Regélő Pesti Divatlap* (1842–1844), a *Pesti Divatlap* (1844–1848), az *Életképek*, illetve a *Honderü* (1843–1848) egyértelműen „szerkesztőként” hivatkozott a lap szakmai színvonaláért felelős egyénekre.

A tevékenységforma (lap)szerkesztésként való egyértelmű nevesítése a reformkorban a szerkesztői szerepkör elkülönülésére utal, noha a különféle szerepkörök a ké-

MAN and Thomas SMITS, „Editorial”, *Journal of European Periodical Studies* 2, no. 1 (2017): 1–2, 1. DOI: 10.21825/jeps.v2i1.4903.

43 Vö. DEBRECZENI Attila, „Az *Orpheus* története”, in *Első folyóirataink*: Orpheus, kiad. DEBRECZENI Attila, Csokonai könyvtár: Források 7, 389–399 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001), 395.

44 Vö. SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Csokonai könyvtár: Bibliotheca studiorum litterarium 16 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998), 35.

45 Vö. uo., 322.

sőbbiekben is gyakran fonódtak össze. A szerkesztés ugyanis különböző státusú és feladatkörű egyének bonyolult kapcsolatrendszerét jelentette. E kapcsolatok fő szereplői közül először maga a szerkesztő, a lap irányvonaláért és a szakmai tartalomért felelős személy említendő, akinek a munkáját segédszerkesztők vagy egyéb szerkesztőségi munkatársak (pl. külön rovatszerkesztők) segíthették. A kapcsolatháló másik fontos szereplője a kiadó, aki az anyagi kockázatvállalásban, a lapindításhoz szükséges tőke biztosításában, a kiadvánnyal kapcsolatos pénzügyi tranzakciók bonyolításában játszott szerepet. A tulajdonos vagy kiadó-tulajdonos hasonló szerepkört töltött be, vagy amennyiben a kiadványnak külön kiadója is volt, a lapszerkesztési elvekbe lehetett beleszólása. Végül kihagyhatatlan résztvevője e folyamatnak a nyomda vagy a nyomdász, akit a lapszerkesztés legközelebről oly módon érinthetett, hogy a lap korrektúrája gyakran a nyomda helyszínén történt. Petőfi például segédszerkesztőként hente többször ment Pestről át Budára korrektúrázni a Gyurián és Bagó nyomdába, ahol a *Pesti Divatlap* készült.⁴⁶ A 18. század végén megjelenő korai újságok és folyóiratok szerkesztői rendszerint a periodikát kiadó nyomdász alkalmazottai voltak. Mint Debreczeni Attila a *Magyar Museum* kiadása kapcsán megállapította, „[a] XVIII. század végén a kiadók és nyomdászok funkcionális szétválasztása még éppen csak megkezdődött, vagyis a magánfinanszírozás lényegében annak a nyomdásznak a vállalkozását és kockázatát jelentette, aki esetleg felvállalta az adott kiadvány megjelentetését.”⁴⁷ A periodikák a kor általános gyakorlata szerint pedig csupán a kiadó-nyomdász nevet tüntették fel, a lap szellemi profilját alakító szerkesztőét nem.⁴⁸ Később, a kiadói és nyomdai feladatkörök egyértelműbb elkülönülésével a lapszerkesztő szempontjából a helyzet annyiban változott, hogy immár nem a nyomda, hanem a kiadó alkalmazottjaként (vagy saját kiadású „magánvállalkozóként”) töltötte be szerkesztői szerepkörét.⁴⁹

A 18. század végi kiadó-nyomdász típusú kettős feladatkört magában foglaló foglalkozásforma helyett a 19. században a kiadó-szerkesztői kettős szerepkör válik gyakoribbá. E nagy kiadó-szerkesztő típus kiemelkedő példájaként említi például Fábri Anna Kultsár Istvánt, aki huszonöt éves tanári és nevelői pályán megtakarított pénzét (némi, Festetics Györgytől és Széchényi Ferencről kapott mecénási segítséggel) fektette a vállalkozás elindításába.⁵⁰ De ugyanígy sorolható a kiadó-szerkesztők sorába Toldy (akkor még Schedel) Ferencnek, Vörösmarty Mihálynak és Bajza Józsefnek az *Athenaeum* folyóirat körüli hármas társulása. Hasonló módon adta ki és szerkesztette a *Regélő Pesti Divatlapot* Garay Já-

46 FEKETE Sándor, *Petőfi a segédszerkesztő*, Irodalomtörténeti füzetek 20 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 45.

47 DEBRECZENI Attila, „Irodalomszemléletek a *Magyar Museumban*”, in *Első folyóirataink: Magyar Museum*, kiad. DEBRECZENI Attila, 2 köt., Csokonai könyvtár: Források 11, 7–29 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001), 2:41.

48 Vö. KÓKAY, *A magyar sajtó története...*, 70–74.

49 Hogy az írói tulajdon, és az ezzel összefüggő szerző, szerkesztő és kiadó fogalmai milyen bonyolult összefüggésben állhattak egymással, arra az *Aurora*-pör kapcsán született szövegek is rámutattak. Vö. BODROGI, „Bajza József és az *Aurora* pénze...”, 86.

50 FÁBRI Anna, *Az irodalom magánélete: Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten, 1779–1848* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1987), 221; KÓKAY, *A magyar sajtó története...*, 249.

nos, de ugyanígy volt szerkesztője és egyben kiadója is második folyóiratának, a *Koszorúnak* Arany János is. A lapszerkesztők azonban az esetek jelentős részében kiadók vagy a később részvénytársasággá alakult nagy kiadóvállalatok alkalmazottai voltak.

A lapszerkesztő a 19. század közepére mindenestre az irodalmi intézményrendszer fontos, közbeszéd tárgyát képező szereplőjévé vált, akinek a hiánya ekkortájt már szinte elképzelhetetlen volt. Jogilag azonban helyzete mindvégig bizonytalan maradt, és a személyéhez kapcsolódó kötelezettségek is fokozatosan jelentek meg a 19. századi sajtótörvényekben és -rendeletekben. E tény a sajtóval összefüggő jogszabályok 18–19. századi alakulásával kapcsolatos, melyek ekkor főként a cenzúra és a sajtószabadság kérdései körül összpontosultak. Mária Terézia rendeleteit követően II. József 1781-es cenzúrendeletének 7. §-a tett először említést a hírlapok cenzúrájáról, és az őt követő utasítások is (II. Lipót 1790-es cenzúrendelete, I. Ferenc 1793 és 1810 között kiadott cenzúrautasításai) a cenzúra kontextusában tárgyalták az időszaki kiadványokban közlendő tartalmak lehetőségeit és korlátait.⁵¹

A szerkesztő személye különálló entitásként először a sajtószabadságot kimondó 1848-as sajtótörvény III. fejezetének időszaki lapokról szóló 30. §-ban jelent meg, mely az időszaki kiadványok megjelenésének feltételei között a sajtóügyekben felelős hatósághoz benyújtott nyilatkozatban a kiadó, a szerkesztő és a nyomda nevének és lakcímének kötelező feltüntetését írta elő.⁵² A törvény továbbá azt is elrendelte, hogy az I. fejezetének 3–16. §-aiban felsorolt sajtóvétségekért, valamint a kiadványban közölt tartalmakért a kiadó, a tulajdonos és a szerkesztő egyaránt felelősségre vonható.⁵³

Az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot követő sajtószabályozás legfontosabb, az 1867-es kiegyezésig (Erdélyben 1871-ig) érvényben lévő dokumentuma Ferenc József 1852-ben kiadott sajtórendelete, melynek legjelentősebb intézkedése az utólagos cenzúra bevezetése, valamint a politikai lapok kauciókötelezettsége volt. E rendelet több helyen kitért az időszaki kiadványok szerkesztőinek kötelezettségeire és a szerkesztővé válás kritériumainak megnevezésére. A rendelet értelmében az időszaki kiadványok minden egyes számának vagy füzetének a kiadó, a nyomda és a szerkesztő vagy szerkesztők nevét kötelező módon fel kellett tüntetnie.⁵⁴ Az időszaki nyom-

51 A rendeletet közli: BALLAGI Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig* (Budapest: Franklin-Társulat, 1888), 106–110, 108 (7. §). A cenzúrendeletekről lásd: DÖBÖR András, „Sajtó és cenzúra a 18. és 19. század fordulóján Magyarországon”, *Médiakutató* 15, 3. sz. (2014): 17–28. A könyv- és sajtócenzúra 1840-ig való történetéhez vö. még: DÖBÖR András, *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840)* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2018), 17–73.

52 „Mely hatóságban a lap megjelenend, annak alispánjához, főkapitányjához, grófjához, polgármesteréhez benyújtatik a nyilatkozat, melyben ki leendő téve a tulajdonos vagy felelős kiadó, vagy *felelős szerkesztő* neve, laka és a nyomda, melyben a lap nyomtatni fog, s a hatóság elnöke ezt a ministeriumnak bejelenteni köteles.” „1848:18. törvénycikk: Sajtótörvény”, in *Magyarország története a 19. században: Szöveggyűjtemény*, szerk. PAJKOSSY Gábor, 244–248 (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 247. Kiemelés tőlem. T. Zs.

53 Uo.

54 *A Magyarországon jelenleg érvényben álló sajtó-szabályok gyűjteményének a Főméltósági Magyar Királyi Udvari Kancellária külön engedélyével szerkesztett és értelmező jegyzetekkel ellátott hiteles kiadása* (Bécs: Holzhausen Adolf, 1865), 11 (2. §). A sajtórendeletéről: MANHERCZ Orsolya, „Bécsi sajtópolitika a forradalom után (1849–1852)”, *In Medias Res* 4, 1. sz. (2015): 103–127. A Schmerling-provizórium (1861–1865)

tatványok megjelenését a rendelet továbbá különleges engedélyhez kötötte, melyet az illetékes rendőri hatósághoz vagy a Helytartótanácshoz kellett benyújtani. A folyamodványnak szintén tartalmaznia kellett a kiadótulajdonos vagy kiadó, a szerkesztő vagy szerkesztők nevét és lakhelyét, illetve a nyomda nevét és lakcímét, valamint az időszaki nyomtatvány címét, megjelenési gyakoriságát és a közlendő tartalommal kapcsolatos programot. A folyamodványnak azt is igazolnia kellett, hogy „a lapon megnevezendő mindegyik szerkesztő a szerkesztőség vezetésére megkivántató törvényes tulajdonokkal bír.” (Ezekről lásd alább.) A rendelet a helytartótól megkapott engedélynek a legfelsőbb rendőri hatósághoz való továbbítását is előírta. S mivel voltak esetek, amikor a leendő lapszerkesztőnek végül az engedély birtokában sem sikerült kiadványát különböző okok miatt elindítania, az utasítás azt is magában foglalta, hogy aki az engedélyt ténylegesen használni kívánja, a lap megjelenése előtt legfeljebb nyolc nappal köteles „a közrend és biztonság fönntartására ugyanott kirendelt országfejedelmi hatóságnál” magát igazolni, valamint a lap egy aláírt példányát ugyanitt letenni.⁵⁵ A rendelet a szerkesztővé válás feltételeit a következő tényezők teljesítéséhez kötötte: az időszaki kiadvány szerkesztőjének a lap megjelenésének helyén kellett laknia, legalább huszonnégy évesnek és ausztriai állampolgárnak kellett lennie, továbbá „személye és vagyona fölött szabad rendelkezési joggal, feddhetlen erkölcsrel és oly fokú tudományos képzettséggel kell[ett] birnia, mely az irodalmi vállalat vezetése által föltételeztetik.” (Ez utóbbi feltétel nem formális képzettségre vonatkozott.) A vizsgálati fogságban lévő szerkesztőket a rendelet fogságuk ideje alatt kizárta a nyomtatványok kiadásából és szerkesztéséből.⁵⁶

A rendelet 22. §-a sorolta fel azokat a sajtóvétségeket, amelyek elkövetésével adott sajtóorgánum megjelenése, kétszeres írásbeli figyelmeztetés után, három hónapra betiltható volt. Betilthatták tehát egy lap megjelenését, ha benne „folytonosan a trón, a monarchiai uralkodásforma, a birodalom álladalmi egysége és épsége, a monarchiai elv, a vallás, a közerkölcsiség, vagy általában az álladalmi társaság alapjai iránt ellenséges, vagy a közcsend és rend fönntartásával össze nem egyeztethető irány követtetik[.]”⁵⁷ A 34. § pedig azt is kimondta, hogy a büntetésre méltó tartalomért a szerkesztő egyértelműen felelősségre vonható, mint ahogy a nyomdász, sőt a terjesztő is (35–36. §).⁵⁸

Az 1852-es sajtórendelettel bevezetett utólagos cenzúra azt jelentette, hogy a kész nyomtatványokat kellett benyújtani a rendőrségnek, amely ekkor döntötte el, hogy terjeszthetők-e. Ez az eljárás felerősítette az öncenzúrát, hiszen a kiadók és a szerkesztők el kívánták kerülni az anyagi kárt, ami a bezúzással járt volna. Az utólagos cenzúra intézménye ugyanakkor még inkább megkövetelte a sajtóvétségért jogilag felelős személyek azonosítását, és kiélezte az újságírás hatáskör-struktúrájának kérdését. A könyvnyed identifikációt szolgálta tehát a sajtórendeletnek a szerkesztő, a kiadó és a nyomda

idején való sajtófelügyeletről levéltári források alapján: DEÁK Ágnes, *Suttogások és hallgatások: Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867* (Budapest: Osiris Kiadó, 2018).

55 *A Magyarországon jelenleg érvényben álló...*, 18–20 (10. §).

56 Uo., 21 (12. §).

57 Uo., 26–27.

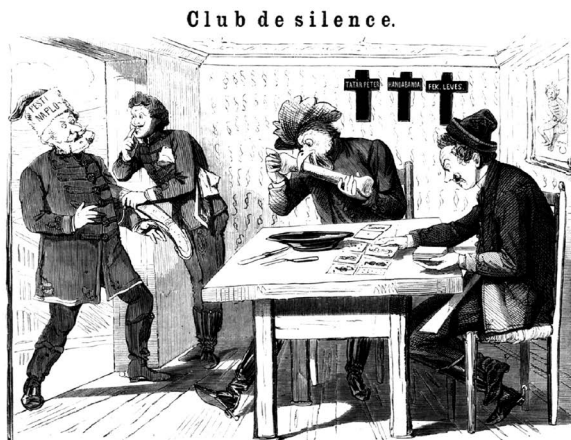
58 Uo., 35.

nevének és címének kötelező feltüntetésére vonatkozó előírása. S noha a szerkesztők éltek az öncenzúrázás lehetőségével, még így is került büntetésre alkalmas tartalom bőven a századközep időszaki sajtójába. A büntetőeljárások során azonban, mint a kiadványban megjelenő tartalomért illetékes személy, a szerkesztő volt leginkább és leggyakrabban felelősségre vonható.

Ily módon nem meglepő, hogy a századközep élclapjaiban az előfizetővadászat mellett a cenzúra, a szerkesztői öncenzúra és a sajtóvétségekért járó büntetések képezték leginkább az élcelődés tárgyát. 1860-ban *Az Űstökös* például ily módon vázolta a helyzetet:

Azt tudja minden ember, hogy nálunk *praeventiv censura* nem volt; a világrt sem; hanem úgy egyszer másszor felhivatták a szerkesztőket protocollumot aláírni; azokban a protocollumokban pedig aztán olvasható volt egy-egy rendőrségi parancs, hogy miről nem szabad írni? Időjárástával a tilalmas tárgyak összege oly mennyiségre szaporodik vala: hogy egy ujabban támadt lap szerkesztője azért folyamodott, hogy méltóztassanak neki erre a „*fidibusra*” feljegyezni, miről szabad még írni? az sokkal rövidebb tanulmány lesz.⁵⁹

A *Bolond Miska* 1864. december 11-i száma humoros illusztrációval élcelődött a fenti idézetben is vázolt körülményeken. A *Club de silence* című ábrázolás négy szerkesztőt jelenít meg a következő magyarázattal: „Párisban »hallgatási egyesület« alakult. Pesten már régen van. Ebben szokott Kakas Márton csontokon rágódni, – Bolond Miska pedig a »*grand patience*« szal mulatja magát. Az egyesület tagjai közé leginkább szerkesztők vétének föl.”⁶⁰

Párisban „hallgatási egyesület” alakult. Pesten már régen van. Ebben szokott Kakas Márton csontokon rágódni, – Bolond Miska pedig a „*grand patience*” szal mulatja magát. Az egyesület tagjai közé leginkább szerkesztők vétének föl.

Club de silence. Illusztráció a Bolond Miska 1864. december 11-i számából

59 „Kakas Márton emléklapjaiból”, *Az Űstökös* 3, 11. sz. (1860. nov. 10.): 87.

60 *Bolond Miska* 5, 50. sz. (1864. dec. 11.): 200. Kiemelés az eredetiben.

Ha adott kiadványban mégis valamilyen sajtóvétségnek minősülő tartalmat közöltek, a rendőrség a kinyomtatott példányokat lefoglalta, és még bünvádi eljárás is indulhatott a szerkesztő ellen. Az ilyen és ehhez hasonló tényállást nevezte a *Bolond Miska* 1862-es évfolyamának április 13-i száma a „szerkesztő tragédiájának.” Az illető lapszám *Az ember tragédiája* című, hat, különböző élethelyzeteket ábrázoló sorozatának második darabja azt a jelenetet örökíti meg, amint egy rendőrségi hivatalnok épp lefoglalja a kinyomtatott lapszámokat, miközben a lap szerkesztője fejt fogva, kétségbeesetten szörnyülködik a kialakult helyzeten, hiszen a kiadvány lefoglalása számára biztos anyagi veszteséget jelent, amit még bünvádi eljárás is tetőzhet.

A szerkesztő tragédiája...

A szerkesztő tragédiája. Illusztráció a Bolond Miska 1862. április 13-iki számának Az ember tragédiája című sorozatából

A rendőrség által megfigyelt, folyamatosan ellenőrzött, szemmel tartott szerkesztőségek az 1860-as évek élclapjainak tehát minduntalan szolgáltatták a tréfálkozásra alkalmas témát. Az Akadémia 1863-ban még csak épülő palotája kapcsán például az alábbi közlemény jelent meg a *Bolond Miska* 1863-as áprilisi számában:

Az akadémia egyik háza nem sokára készen lesz, s lakók hurcolkodhatnak bele; azt mondják, hogy a szobák kibérlésére nézve, egyenlő ajánlatok mellett, az íróknak, szerkesztőknek fog előny adatni. Ott lakni bizonyára senkinek sem volna kényelmesebb, mint a szerkesztőknek, – az a ház épen szemközt van a policiával.⁶¹

61 *Bolond Miska* 4, 15. sz. (1863. ápr. 26.): 67 (*Bolond Miskaságok*).

Az élclapok a sajtóvétségért kimondott ítéletek tekintetében is bővelkedtek a csipkelődő híradásokban. A *Bolond Miska* egy bécsi lap kapcsán jelentette 1862-ben a következőket: „Bécsben közelebb egy humorisztikus lapnak elítélték a tulajdonosát, szerkesztőjét, főmunkatársát, rajzolóját és a fametszőjét. Véletlen akadály következtében az illető lap papirgyárosát nem itélték el.”⁶² A bécsi humorisztikus *Kladderadatsch* (1848–1944) ürügyén írta szintén a *Bolond Miska* 1864-ben: „A lapok szerint a »Kladderadatsch« szerkesztőjét is elítélték hat hétre. Egyébiránt nem is tudja az ember, hogy a lapok mi nek közlik az eféle szerkesztői elítéléseket, – olyan ujság már ez: mint mikor azt írják, hogy valamely utcasarkon megint állítottak föl egy-egy komfortáblit.”⁶³

Az időszaki kiadványokban megjelenő tartalmak tilalmára vonatkozó cenzúra- és sajtórendeletek mellett bizonyos uralkodói beavatkozások a sajtó gazdasági szabályozására vonatkoztak. Ilyenek voltak az 1848–1849 után bevezetett bélyegtörvények, amelyek az időszaki kiadványok árának viszonylag magas tartásával próbálták a sajtó forgalmát korlátozni, hiszen a szegényebb társadalmi rétegekhez tartozóknak így kevesebb esélyük volt a nyomtatásban terjedő, esetleg a cenzúra figyelmét elkerülő veszélyes tartalmakhoz való hozzáférésre. A bélyeg egyébként az európai gyakorlatnak megfelelő adófajta volt, amelyet a 19. század során hol korábban (Angliában 1861-ben), hol később (Ausztriában 1900-ban) felszámoltak. Magyarországon azonban politikai elnyomóeszközként is tekintettek rá, mivel a Bach-korszak vezette be.⁶⁴ A bélyegtörvénytől várt visszaesés azonban a Habsburg Birodalom egyik felében sem következett be, sőt 1860 után a már meglévő lapok példányszáma növekedett, és több új hírlap is létrejött.⁶⁵ Az 1850. szeptember 6-án kelt császári nyílt parancs mindenesetre bélyeg formájában leróandó illetékfizetési kötelezettséget a külföldön megjelenő és az országba behozott, politikai tartalmú, naponta, de legalább heti egyszer kiadott hírlapok és a naptárak után írt elő.⁶⁶ E rendelkezést módosította az 1857. október 23-án kelt császári rendelet, mely a naponta vagy legalább heti egyszer megjelenő, kaució letételére kötelezett belföldi időszaki kiadványok vonatkozásában is bélyegilleték-fizetési kötelezettséget vezetett be.⁶⁷ A pénzügyminisztérium 1858. december 5-én kelt rendelete végül a hírlapok után az évente ötvenkétszer vagy havonta négyszer megjelenő folyóiratok számára is bélyegkötelezettséget írt elő,⁶⁸ amelyet aztán az 1870. január 1-jén hatály-

62 *Bolond Miska* 3, 14. sz. (1862. ápr. 6.): 55 (*Bolond Miskaságok*).

63 *Bolond Miska* 5, 11. sz. (1864. márc. 13.): 43 (*Bolond Miskaságok*).

64 BUZINKAY, *A magyar sajtó...*, 180–181.

65 Uo., 148.

66 „1850-diki September 6-kán kelt császári nyíltparancs, kötelező minden koronaországokra, a játékkártyáktól, naptáraktól (kalendáriumoktól), külföldi hírlapoktól, hirdetvényektől és a hírlapokba való beiktatásoktól járó illetékek tárgyában új ideiglenes törvényt íránt”, in *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye, 1848–1989*, szerk. PAÁL Vince (Budapest: Médiatudományi Int., 2017), 49–50, hozzáférés: 2022.11.09, <https://mek.oszk.hu/17900/17957/17957.pdf> Lásd még: „Ideiglenes törvény a kártyáktól, naptáraktól, külföldi hírlapoktól és hirdetvényektől járó illetékek tárgyában”, in uo., 51–54.

67 „1857. october 23-kán kelt császári rendelet, kiható minden koronaországokra, melylyel az 1850. szeptember 6-kán kelt törvénynek (birod. törv. lap CXIX. darab, 345. sz.) a hirdetéseket s folyóiratokat tárgyazó határozatai megváltoztatnak”, in uo., 88–89.

68 „A pénzügyminisztériumnak 1858. december 5-kén kelt rendelete, kiható minden koronaországokra, azon folyóiratok bélyegkötelessége íránt, melyek évenkint 52-szer vagy havonkint 4-szer jelennek meg”, in uo., 98.

ba lépő 1869. évi XXIII. törvénycikk eltörölt.⁶⁹ A szerkesztőket mindenesetre e gazdasági korlátozások igen érzékenyen érintették, mivel a bélyegadó növelte költségeiket. A pluszkiadást a kiadvány árának növelésével egyensúlyozhatták, ez utóbbi intézkedés viszont az előfizetők számának visszaesésével fenyegetett.

A bélyegtörvénnyel kapcsolatos intézkedések kontextusában érthető tehát az alábbi, *Az Üstökös* 1858. december 11-i számában közölt illusztráció, mely politikai és szépirodalmi lapszerkesztők arcvonásait jeleníti meg. Az illusztráció értelmében, míg „tavaly”, azaz 1857-ben csak a hírlapokat adóztatták meg a hírlapszerkesztők bosszúságára és a szépirodalmi lapok szerkesztőinek öröme, „idén”, azaz 1858-ban, a folyóiratok szerkesztői sem mentesültek a kirótt adó alól; ezúttal tehát a bosszúság az övék, a káröröm pedig, hogy immár egy hajóban eveznek, a hírlapszerkesztőké.

A politikai és szépirodalmi lapszerkesztők physionomiái in concreto a bélyegtörvény behozatala után. Illusztráció Az Üstökös 1858. december 11-i számából

Az 1867-es kiegyezéssel aztán ismét a szabad sajtóról szóló 1848. évi XVIII. törvénycikk lépett életbe, a sajtó helyzetét pedig jelentősen befolyásolta a hírlapi bélyeg 1870. január 1-jétől való eltörlése is. Mint Buzinkay Géza megállapítja, „1867 és 1875 között élte a teljes magyarországi sajtó legszabadabb korszakát a dualizmus fél évszázadában.”⁷⁰ Az

69 „1869. évi XXIII. törvénycikk a hírlapbélyeg eltörléséről”, in *uo.*, 162.

70 BUZINKAY, *A magyar sajtó...*, 180.

egyéni lapalapítás kora is véget ért, az 1860-as évek két legfontosabb kiadója, Emich Gusztáv és Heckenast Gusztáv vállalatjai részvénytársaságokká alakultak, az előbbiből lett az Athenaeum, az utóbbiból pedig a Franklin-Társulat. Az újságírás szakmává válásával párhuzamosan a szerkesztői szerepkörök is differenciálódtak. A szerkesztői-segéd-szerkesztői feladatok már a reformkorban szétváltak, az 1848-as sajtótörvény a „felelős szerkesztő” megnevezését írta elő, az 1860-as években a hírlapkészítés folyamatában pedig új szereplő, az „ideiglenes felelős szerkesztő” jelent meg. Jókainak, *A Hon* (1863–1882) felelős szerkesztőjének 1863-as elítélésekor volt az első alkalom, amikor a kiadó a fogházbüntetés idejére „ideiglenes felelős szerkesztőt” állított. Az 1870-es évek elején tűnt fel aztán a „főszerkesztő” fogalma is, kezdetben mint a korábbi szerkesztő visszavonulása utáni címe (pl. Kemény Zsigmond, Jókai Mór esetében). Ekkor már ténylegesen nem a főszerkesztő szerkesztette a lapot, neve (egyfajta „reklámnévként”) azonban a lap azonosításához szükséges jelzés volt a közönség számára. A század utolsó harmadában a hírlapszerkesztésben új típus, a képviselő-vezércikkíró-szerkesztő jelent meg.⁷¹

A 18. század végi, 19. század eleji rejtőzködő, az időszaki nyomtatvány oldalain paratextuálisan nem vagy nem egyértelműen megjelenített, a cenzúrendeletekben meg sem említett szerkesztő az 1860-as évekre, Arany János szerkesztősége idejére, az irodalmi intézményrendszer és a sajtó meghatározó alakjává, sajtótörvények és -rendeletek által megnevezett szereplővé válik, akihez különféle elvárások és előítéletek egyaránt kapcsolódtak. Ugyanakkor a rendőrhatalóság által számon tartott, folyamatosan ellenőrzött cselekvő, valamint a kiépülő irodalmi piac gazdasági cserekapcsolatainak szignifikáns ágense lett.

Mit csináltak a szerkesztők?

A „mit csináltak a szerkesztők”, „milyen feladatokat láttak el” és „milyen munkafolyamatokban vettek részt” kérdésének megválaszolása előtt röviden célszerű kitérni a „hogyan lett valaki szerkesztő” tárgykörére is. A folyamat megértéséhez fontos látni, hogy az írói és újságírói szakma professzionalizálódása a 18. század végétől a 19. század során végig szoros korrelációkon keresztül alakult, hiszen a hivatásosodásban a nyomtatott sajtó médiumának lényegi szerepe volt. A 18. század legvégén megjelenő első magyar lapszerkesztők többnyire köznemesi-értelmiségi rétegből érkeztek, akik külföldi, jogi vagy teológiai tanulmányaik után, látott mintákat követve, voltaképpen autodidakta módon, egzisztenciateremtés céljából vágta bele a lapszerkesztésbe, és a szerkesztéssel járó bonyolult munkafolyamat nagy részét egyedül végezték. Rát Mátyás például a *Magyar Hirmondó* szerkesztőjeként 1780–1782 között tulajdonképpen egymaga írta az egész lapot, noha természetesen támaszkodott levelezői körére.⁷² Szacsvey Sándor, a *Magyar Kurir* első, 1786–1793 közötti szerkesztője is egymaga vitte a lapot, és ugyanebbe az egyszemélyes író-szerkesztő típusba tartozott a *Sokfélélt* kiadó-szerkesztő

71 Uo., 182–192.

72 Vö. BUZINKAY, *A magyar sajtó...*, 45; LENGYEL, „The Newspaper...”, 89, 91; DÖBÖR, *Sajtópolitika...*, 74.

Sándor István is, aki szintén maga írta és fordította folyóiratát külföldi sajtótermékek és enciklopédiák nyomán.⁷³ Az egyszemélyes újságírói-szerkesztői tevékenység fárasztó, sok problémával járó gyakorlat volt a valóságban, hiszen egy főre hárult az újságelőkészítés egész folyamata a levelezéstől az expedíálással járó adminisztratív tevékenységig bezárólag. E folyamat magában foglalta az újság tartalmának biztosítását külföldi újságok járatásával, átnézésével, cikkek fordításával; a belföldi hírszolgálat megszervezését levelezőhálózat kiépítésével; az újság kéziratának összeállítását, a cenzorhoz való eljuttatását, a szükséges változtatások végrehajtását; a nyomdai korrektúra elvégzését; az egyes újságszámok borítékolását és postára adását.⁷⁴

Az önképzésnek és a gyakorlatban való tapasztalatszerzésnek a 19. században végig mérvadó szerepe volt az újságírói, illetve szerkesztői pályán való érvényesülésben, formális képzés ugyanis a boldogulás háttéréül nem szolgálhatott. A szerkesztői feladatok változatosak voltak, és különféleképpen oszlottak szét a 18. század végi egyszemélyes kiadványok „szerkesztőségétől” a másik végletig, a későbbi, széles munkatársi gárdával rendelkező hírlapokig. Irodalmi folyóiratok szerkesztői rendszerint írókból-költőkből lettek, akik a periodikák munkatársaiként ismerték e médium működési mechanizmusait, és tisztában voltak a lapszerkesztésben rejlő egzisztenciateremtési lehetőségekkel.

A 18. század végén és a 19. század elején a lapszerkesztés még alakuló, többnyire láthatatlan, a kortársak számára titokzatos és jogilag rögzítetlen tevékenységforma, mely jellegzetes munkakörként a reformkortól kezd elkülönülni. Ekkortól már, noha a szerkesztők keveset írtak szerkesztői gyakorlatukról, a korabeli periodikákban időnként szó esik a szerkesztői munka mibenlétéről, a szerkesztőségek összetételéről és működéséről. Az alábbi, a *Századunkban* (1833–1845) 1839-ben *Szerkesztőségi kínok* címmel közölt paragrafus a szerkesztési folyamat egyetlen aspektusába, a közreműködőkkel való kapcsolattartás megterhelő és gyakran kínos vonatkozásaiba enged betekintést:

A' milly öröm és szerencse valamely hírlap' szerkesztőségének becses, tartalmas és korszerű dolgozatokat kapni 's azokat az olvasó közönség' elébe bocsátani (melly örömben és szerencsében, hálásan kell megismernie, a' Hirnök és Századunk szerkesztősége is olly sok ízben részesült és folyvást részesül), szintannyi kín és igazi szerencsétlenség, czikkelyeket kapni, millyen a' következő (néha bérmentetlen levelekben, mi ugyan erről nem áll), azokat elolvasni, félretenni, leveleket venni, mellyekben azok' felvétele ismét és ismét 's mindig panaszosabban sürgettetik, ezekre néhány mentegető sorral vá-

73 Szacsavay Sándor szerkesztőségéhez lásd DÖBÖR András, „Szacsavay Sándor és a *Magyar Kurir*”, *Belvedere Meridionale* 18, 1–2. sz. (2006): 50–60; DÖBÖR András, „Egy székely hírlapszerkesztő élete a bécsi sajtópolitika hullámverésében: Szacsavay Sándor és a *Magyar Kurir* története”, *Belvedere Meridionale* 20 (2008): 31–38; DÖBÖR, *Sajtópolitika...*, 96–122. Sándor Istvánról és *Sokféle* című folyóiratáról lásd Csörsz Rumen István, „A *Sokféle* folyóirat (1791–1808) irodalmi programja”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018): 757–767, 758; Rumen István Csörsz, „The Literary Program of István Sándor and the Periodical *Sokféle* (1791–1808)”, in DOBÉK, MÉSZÁROS and VADERNA, *Media and Literature...*, 143–154, 145.

74 KÓKAY, *A magyar sajtó története...*, 184.

laszolni 's végre egy év után a' vissza kívánt drágaságot a' lomok' kosarából kikeresni 's ismeretlen utakon ismeretlen tulajdonosához visszabocsátani!⁷⁵

A kéziratok beszerzésén és a közreműködőkkel, állandó és alkalmi munkatársakkal levelezés útján való kapcsolattartáson túl a kéziratok szelekciója, előkészítése, a tartalom felügyelete és kompatibilitása az utólagos cenzúrával (az 1850–1860-as években), a nyomtatás felügyelete, a korrektúrázás és a lap szétküldése, kiadó-szerkesztő esetén a kiadvány gazdasági adminisztrációja, sőt kivételes esetekben a kiadvány illusztrálása mind-mind a szerkesztő hatáskörén belül összefutó feladatok voltak.⁷⁶ A lapszerkesztés tehát felelőséggel, megfeszített munkával, túlterheltséggel és sok feszültséggel járó tevékenységforma volt. Természetesen ezen aspektusára is reflektáltak a korabeli élclapok. A *Bolond Miska* 1862-es évfolyamának augusztus 24-i száma *Álommagyarázatok* című rovatában a „Szerkesztővé ha lettél álmodban” helyzetet a „nagy nyughatatlanság fog érni” magyarázattal oldotta fel.⁷⁷ Szintén a *Bolond Miska* 1864-es évfolyamának november 6-i számában közölt, a jézusi boldogságmondásokra utaló írás „Csiribiri” szerkesztő kapcsán elhangzó megállapítása: „Csiribiri ur azt hiszi, hogy ő lapszerkesztő – s boldog.” A közlemény olyan önáltató helyzeteket sorol fel („Szarvasdy ur azt hiszi: az ő neje hű hozzá – s boldog”; „Bolond Miska is azt hiszi, hogy előbb utóbb majd csak itt lesznek azok a bizonyos elmaradt prenumeránsok – s boldog” stb.), amelyekben a boldogság ténye nyilvánvalóan hazugság, tehát hamis.⁷⁸

A lapszerkesztéssel járó feladatok azonban már a korai hírlapoktól és folyóiratoktól kezdve is többnyire megoszlottak több személy (állandó munkatársak, segédszerkesztők, korrektor, expeditor) között. A *Hazai 's Külföldi Tudósítások* munkatársai közé tartozott például Horvát István és Beregszászi Nagy Pál. Segédszerkesztőknek Kultsár István pedig olyan fiatal írókat alkalmazott, mint Légrády Imre (1806–1807-ben), később pedig Ungvárnémeti Tóth László, majd rövid ideig Kölcey Ferenc.⁷⁹ A *Magyar Museum* esetében a kassai szerkesztők mellett a Trattner Mátyás pesti nyomdással való kapcsolattartást és a nyomtatás felügyeletét gróf Ráday Gedeon vállalta magára, folyamatosan közvetítve a szerkesztők és a nyomda között. A folyóirat első számának munkálataiban a Pesten orvosnak tanuló Földi János vett részt, a második szám korrektora Gindl János volt pálos szerzetes volt, végül Verseghy Ferenc is belépett segíteni.⁸⁰ Jókai az *Életképek* szerkesztőjeként egy tudatosan fenntartott írói életforma érdekében a lap-

75 „Szerkesztőségi kínok”, *Századunk* 2 (1839. nov. 7.): 709–710.

76 Jókai Mór *Az Űstökös* című élclapja indulásakor jelentkező nehézségek között említi, hogy nem talált karikatúrarajzolót, ezért egy ideig nemcsak ő maga írta a cikkeket, hanem ő is készített hozzájuk humoros rajzokat. Vö. H. Törő Györgyi, „Jókai hírlapírói és szerkesztői munkássága a forradalom és szabadságharc leverését követő első évtizedben (1850–1860)”, in JÓKAI MÓR, *Cikkek és beszédek, 4. kötet, 1850–1860, I. rész*, kiad. H. Törő Györgyi, Jókai Mór összes művei, 533–570 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 564.

77 *Bolond Miska* 3, 34. sz. (1862. aug. 24.): 127 (*Álommagyarázatok*).

78 Veresszakállas hazafi, „»Boldogok, a kik hisznek«”, *Bolond Miska* 5, 45. sz. (1864. nov. 6.): 177.

79 KÓKAY, *A magyar sajtó története...*, 249.

80 DEBRECZENI Attila, „Jegyzetek”, in *Első folyóirataink: Magyar Museum, 31–208, 43–44.*

szerkesztés mechanikus munkáját Pálffy Albert és Fekete Soma segédszerkesztők alkalmazásával oldotta meg.⁸¹

A segédszerkesztő szerepköre még láthatatlanabb volt, mint a szerkesztőé, pedig feladatai legalább annyira megterhelők vagy időnként még megerőltetőbbek voltak. Nagy Ignác 1844-ben a *Pesti Divatlap*ban „az irodalom béketűrő vértanuinak”, a *Bolond Miska* 1860. december 16-iki számában megjelent írás az irodalom „mostoha Korpádi Gergelyeinek”, „az élet lowoodi árváinak” nevezte őket.⁸² Pálffy Albertnek Nagy Ignác cikkével szinte azonos időben az *Életképek*ben közölt ironikus tárcája szerint a segédszerkesztő ügyvéd, orvos vagy mérnök nem tudott lenni, noha ambíciója lett volna rá, így csak félművelt, hiú, okoskodó sznob vált belőle, aki arra jó, hogy minden kulimunkát elvégezzen a szerkesztőségben.⁸³ Az állítás első fele természetesen nem volt általános érvényű, ám a mondat második felével összeolvasva a segédszerkesztői feladatok összetettségére, időnként több feladat egyidejű végzésére utal. Nagy Ignác azért nevezte őket béketűrő vértanúknak, mert – mint írásából kiderül – számos teendőik közé tartozott a napi hírrovat fordítása, hirdetések és előfizetők ügyeinek intézése, helyreigazítások készítése, kéziratok személyes átvétele, vendégek fogadása. Az alábbi, a *Bolond Miskában* közölt írás, bizonyára számos túlzással, jól érzékelteti a segédszerkesztőnek a mindennapi lapszerkesztési műveletekben játszott szerepét és felelősségeit, illetve feladatainak parttalanságát:

Azt mondom én mindenkinek, hogy lehet akármilyen, még Bach-husár is, csak segédszerkesztő ne legyen.

A világon nincs üldözöttebb teremtés, mint a segédszerkesztő.

Én megvagyok győződve, hogy a világteremtés óta minden hibát, baklövést, a segédszerkesztőkre fogtak. Bizonyosan Magentánál is volt valami segédszerkesztő, s e miatt veszett el Milánó.

Egy nagy sajtóhiba van a lapban, *kefe* helyett az maradt benne, hogy *kofa*; ki az oka ennek? – a segédszerkesztő; egy fordított novella már harmadszor jelenik meg ugyanazon vállalatban, az előfizetők gorombáskodnak; ki volt a vigyázatlan? – a segédszerkesztő; a lapot lefoglalták; ki írhatott már bele megint valami tapintatlanságot? – bizonyosan a segédszerkesztő.

81 Vö. SZILÁGYI Márton, *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor* (Budapest: Osiris Kiadó, 2021), 47.

82 NAGY Ignác, „Segédszerkesztő: Irodalmi életkép”, *Pesti Divatlap* 1, 8. sz. (1844): 235–242, 242; „Mi volt a nagy levélben: Bolond Miska élményeiből”, *Bolond Miska* 1, 29. sz. (1860. dec. 16.): 113–114, 113. Korpádi Gergely Szigligeti Ede *Szökött katoná* című népszínművének főhőse, akit nevelőszülők nevelnek, de némi bonyodalom után a darab végére helyzete rendeződik. A lowoodi árva utalás Charlotte Brontë *Jane Eyre* című 1847-ben megjelent regényének főhőse. A regényt Charlotte Birch-Pfeiffer német színésznő adaptálta színpadra, és e színpadi adaptációt fordította magyarra Szigligeti Ede. A regénynek a 19. században nem készült magyar nyelvű fordítása, a színpadi változatot 1854-ben mutatták be először a Nemzeti Színházban.

83 PÁLFFY Albert, „A szerkesztőség”, *Életképek* 2.2, 11. sz. (1844. szept. 11.): 345–349.

Munka kell – még három hasáb hiányzik, jön a szedő: bitt um manuscript – a segéd-szerkesztőhez kell menni; egy novellának a vége elveszett, be kell fejezni hamarjába – fejezze be a segédszerkesztő; hinak a policiához, menjen a segédszerkesztő.⁸⁴

Petőfi Sándornak a *Pesti Divatlap*nál, Vahot Imre segédszerkesztőjeként végzett tevékenysége kiválóan szemlélteti a szerkesztői kötelezettségek szétoszlását, gyakran a segédszerkesztő rovására történő munkaelosztást. Vahot Imre emlékiratában, amikor Petőfivel kötött megállapodásáról ír, ekként idézi fel a költőhöz intézett feladatkijelölést: „Önnek mint segédemnek nem lesz más dolga, mint a nyomdai hibákat egyszer kijavítani, egyet-mást magyarra fordítani, s minden számban egy-egy magyaros zamatú s ízű verset írni.”⁸⁵ Vahot aztán nem tér ki részletesen segédszerkesztője hivatali munkájának ismertetésére, hiszen, Fekete Sándor megállapítása szerint, nem volt érdeke megmutatni, hogy voltaképpen milyen robotmunkát végzett nála Petőfi. Fekete kimutatása szerint ugyanis a költő 1844 júliusától december végéig, egyetlen félév alatt a következő feladatokat teljesítette a *Pesti Divatlap*nál segédszerkesztőként: amellet, hogy a szóban forgó időszakban 25 verse jelent meg a folyóiratban, három novellát és egy regényrészletet is lefordított; öt színházi előadásról írt jegyzetet (de valószínű, hogy az ismeretlen színiírások közül is több származik tőle); legalább 500 kisebb-nagyobb szépirodalmi műhöz írt szerkesztői üzeneteket, illetve javította, stilizálta ezeket; a *Pesti Divatlap* mintegy 20 számát korigálta egyedül; részt vett a külföldi és vidéki hírek gyűjtésében, fordításában, írásában és legalább néhány hónapig jórészt ő szerkesztette ezeket; végül a szerkesztőségi adminisztráció nehezét is ő végezte.⁸⁶

Jó esetben a segédszerkesztő mellett olyan mindenese is volt a szerkesztőnek mint a *Bolond Miska Szerkesztőségi titkok* című írásának Sámuelje (vagy ő is segédszerkesztő volt, ám pontos beosztását a cikk nem említi meg), akire a szerkesztőségen belüli legkevesebb fizetésért voltaképpen a munkafolyamat sok apró fázisát (és egyéb, nem a lapszerkesztéshez tartozó feladatokat) lehetett bízni. Ezek közé tartozott a vidéki események regisztrálása, a szerkesztő magánjellegű ügyeinek intézése, szaladgálás a szerkesztőség és a nyomda között, a lap revíziója, vagyis nyomtatás előtti kijavítása, végül pedig a bennmaradt sajtóhibákért való teljes felelősségvállalás is az ő vállait nyomta.⁸⁷ Nagyobb szerkesztőségek a korrektort sem nélkülözheték, akinek jelentőségét a *Bolond Miska* egy, kifejezetten e munkakörnek szánt „irodalmi rajzában” az alábbiak szerint összegezte:

Az a korrektor! Ő az író telegráfja, kin keresztülmennek szellemi sürgönyei a közönséghez; ő a költő nélkülözhetetlen komornája, ki tönkre teszi a versek egész toilettjét egy-

84 „Mi volt a nagy levélben...”, 113.

85 VAHOT Imre, *Emlékiratai*, 2. kiad. (Budapest: Aigner Lajos, 1881), 232.

86 FEKETE Sándor, *Petőfi, a segédszerkesztő*, Irodalomtörténeti füzetek 20 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 44–48. Petőfi íróként és a *Pesti Divatlap* segédszerkesztőjeként való elképesztő munkabírását Kerényi Ferenc Petőfi-biográfiája is említi: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete* (Budapest: Osiris, 2008), 130.

87 Kis Miska, „Szerkesztőségi titkok”, *Bolond Miska* 5, 19. sz. (1864. máj. 8.): 73.

egy szóvirág széttépésével, s ő végre azon olympusi kovács, ki a pegazus lityegő patkójába belé veri a szöveget, hogy a nemes paripa ne sántikáljon.

Ebből láthatod tisztelt és tisztelendő olvasóm, hogy a korrektor valóban fontos személy s hogy sok szerkesztőségnél nélkülözhetlenebb, mint maga a szerkesztő, mert míg a szerkesztő nem egy esetben arra való, hogy politikai hibákat kövessen el, a korrektor hivatása mindig az, hogy a hibákat helyreüsse.⁸⁸

Sok szerkesztőségnek külön fizetett kiadóhivatali adminisztrátora is volt, az ún. expeditor, egyfajta szerkesztőségi titkár, az előfizetések ügyét intéző belső munkatárs. Az első olyan periodika, mely ilyen korszerűen szervezett kiadóhivatalt tartott fenn, a szerkesztőségi munkát Toldy, Vörösmarty és Bajza között megosztó *Athenaeum* volt.⁸⁹ Laptípustól függően azonban még a század közepén is jelentős eltérések voltak abban a tekintetben, hogy a szerkesztőségi munka hol és hogyan zajlott: otthon, a saját lakáson, többnyire egyedül (mint Arany János esetében is) vagy szerkesztőségi irodában több-kevesebb munkatárssal, illetve hírlapok esetében akár számottevő alkalmazottal. Bárhonnan és bárhogyan is végezte munkáját, a szerkesztő szükségszerűen különböző folyamatokat és emberi kapcsolatokat koordinált a szerkesztői-kiadói munkafolyamat csúcán álló kiadótól egészen a betűszedővel való kapcsolattartásig. Ez utóbbiak jelentőségére Jókai *Szerkesztési kuriózumok* című humoros írásában világított rá:

Azt nem tudja senki, hogy a halhatatlanság rendbehozói, a betűszedők milyen fontos szerepet játszanak a szerkesztőkre nézve. Azt nem is említem, hogy a halhatatlanság útjának göröngyei, a sajtóhibák, az ő remekműveik; de lényeges befolyással vannak ők magukra a lapokra is. Vannak zsarnok betűszedők, akik fölkeltik a szerkesztőt még reggel hét órakor, akik tiltakoznak minden közbeírandó sor, újrátördelés, változtatás ellen; a cikknek maradni kell, ahogy ki van szedve; vannak ismét humorisztikus betűszedők, akik tréfás jegyzeteket szednek a cikkek alá; néha a cikkíró maga is bitorolja ez érdemes firmát; ismét vannak költői lelkületű betűszedők, kik, ha nem telik ki a lap, egy-egy kis apró cikkecskét, egy-egy fővárosi újdonságot odaszednek, amennyi éppen kitölti a hézagot; a szerkesztő hogy megörül neki, mikor meglátja, hogy „nini!” – végre pedig vannak kritikus betűszedők, akik megdicsérik a szerkesztőt, ha valami jót hozott, s ellenkezőleg megbírálják, ha tetszésüket meg nem nyéré, akik visszaküldik a kiszedendő kéziratokat azon kérdéssel, hogy okvetetlen meg kell-e ezeknek jelenni? Én e véleményeket nagy tiszteletben szoktam tartani, s megtörtént rajtam, hogy egy félig kiszedett cikket

88 Garaboncás [!] Diák, „A korrektor”, *Bolond Miska* 6, 38. sz. (1865. szept. 17.): 150–151, 150.

89 KÓKAY, *A magyar sajtó története...*, 498; BUZINKAY, *A magyar sajtó...*, 104. A profi, belső és külső munkatársakat foglalkoztató szerkesztőségek példájaként említi Szajbély Mihály is az *Athenaeum*, illetve a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap* (1841–1844) szerkesztőségét. SZAJBÉLY Mihály, „Könyv és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban”, in *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András 73–90 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), 83.

szétszórattam, az érdeemes halhatatlanság-rendezőnek azon észrevételére, hogy különbet tudna ő ennél szedni, ha semmi sem volna előtte.⁹⁰

A lapszerkesztés sok munkával és sok feszültséggel járt, ám megélhetést biztosított, és írók-költők is épp emiatt vállalták gyakran e tevékenységformát. A munkakör gazdasági vonatkozásai és anyagi vonzatai már a korai folyóiratok esetében is evidensek voltak. Mint Debreczeni Attila a *Magyar Museum* kapcsán megállapította, „az első magyar folyóirat nemcsak patrióta tettként értékelhető, hanem üzleti vállalkozásként is figyelemreméltó.”⁹¹ S ha minden szerkesztő nem is vált dúsgazdaggá a szerkesztőségi munkából származó jövedelemből, a szerkesztésből származó kereset ideig-óráig jelentős kiegészítést jelenthetett megélhetési gondjainak rendezésére.

Konklúziók: a lapszerkesztő az 1860-as években

Amikor Arany János 1860 késő őszén pesti lapszerkesztővé vált, a szerkesztő, kilépve 18. század végi láthatatlanságából, az irodalmi piac és a sajtóintézmény karakterisztikus, jól elkülöníthető figurája volt. Ez idő tájt már rendszerint kiadó (és nem nyomdász) vagy laptulajdonos alkalmazottjaként működött (Arany János *Szépirodalmi Figyelőjét* Heckenast Gusztáv adta ki), de az sem volt ritka eset, hogy lapját egyfajta magánvállalkozásként ő maga jelentette meg, mint Arany második periodikáját, a *Koszorút*. A szerkesztő és kiadó közötti megállapodást szerződés rögzítette, mely tartalmazta a létrejött kontraktus érvényességének idejét, a kiadói hatáskörre vonatkozó megállapodást (hogy a kiadó mennyire kívánt beleszólni a lap irányába), a szerkesztői és kiadói feladatok eloszlására vonatkozó irányelveket, valamint a pénzügyi szolgáltatások részleteit. A kiadó alkalmazásában álló szerkesztőnek a kiadó a megállapodásban rögzített, meghatározott összegű juttatást adott, melyet a szerkesztő a lap szakmai tartalmának előállítására használt fel: saját fizetését és a munkatársak, közreműködők honoráriumát gazdálkodta ki belőle. Ebben a felállásban tehát a szerkesztő a lap tartalmáért volt felelős, a kiadással járó pénzügyi műveletek, a lapindításhoz szükséges tőke előteremtésétől és az előfizetési pénzek begyűjtésétől a lapszámok szétküldéséig, a kiadóra hárultak. Pénzügyi kockázatot tehát a kiadó vállalt, aki veszteséges vállalkozás esetében is köteles volt a szerkesztőt kifizetni, a szerződés azonban rendszerint azt is rögzítette, hogy ráfizetés esetén a lap további kiadását felmondhatja. Ha viszont a szerkesztő maga volt a periodika kiadója, nagyobb jövedelemre is szert tehetett, ám a pénzügyi kockázatot is ő maga vállalta, és az ezzel kapcsolatos ügymenetet is maga végezte.

Arany János szerkesztősége idején, 1860–1865 között a lapszerkesztés az érvényben lévő 1852-es sajtórendelet szerint hatósági engedélyhez volt kötve, melyet a pest-budai

90 JÓKAI Mór, „Szerkesztési kuriózumok”, in *Életemből*, hozzáférés: 2022.11.09, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Jokai-jokai-mor-osszes-muvei-1/eletembol-37C73/szerkesztési-kuriozumok-3824C/>

91 DEBRECZENI, „Irodalomszemléletek...”, 26–27.

rendőrigazgató hagyott jóvá, ha a kérelmező megfelelt a rendeletben előírt kritériumoknak. A sajtórendelet értelmében ugyanakkor utólagos cenzúra volt érvényben, ami azt jelentette, hogy a kinyomtatott lapok egy példányát terjesztés előtt a rendőrhatalóság ellenőrizte, és ha tiltott tartalmat talált benne, a lapszámot lefoglalta, vagy súlyosabb büntetés esetében a periodika megjelenését egy ideig betiltotta, sőt a szerkesztő ellen büntetőeljárást folytatott. A veszteséget és a büntetőeljárást elkerülendő tehát, a kiadványban közölt tartalom előzetes szerkesztői (ön)cenzúrázása az időszak szerkesztőinek bevett gyakorlata volt, mellyel még a politikai tartalomszolgáltatásnak kevésbé kitett irodalmi lapok szerkesztői is éltek, maga Arany János is.

Mivel intézményes képzés a 19. században nem volt feltétele annak, hogy valaki lapszerkesztővé váljon, elvileg bárkiből lehetett szerkesztő (még a kollégiumi tanulmányainak befejezéséről végbizonyítvánnyal nem rendelkező Arany János is), ha eleget tett a hatóság által megszabott kritériumoknak. Mivel azonban az írás és a szerkesztés a jövedelemszerzés egymást kiegészítő tevékenységeiként funkcionáltak, a folyóiratok, irodalmi divatlapok és ismeretterjesztő magazinok szerkesztői rendszerint író-szerkesztők voltak, tehát belülről, az irodalmi piacról érkeztek. Arra ugyan lehetett alapozni, hogy a már meglévő írói-költői hírnév lapindításkor vonzó lehet az előfizetők számára – ezen a lehetőségen a szerkesztést még csak tervező, de költőként ekkor már ország-szerte híres Arany János is eltöprengett⁹² – a szakmai tekintély és elismerés azonban a sikeres lapszerkesztésnek távolról sem volt kizárólagos tényezője, mint ezt épp a megszűnésre kényszerült Arany-lapok is igazolják.

A siker kulcsa az előfizetők bevonásában, érdeklődésük állandó fenntartásában és így számuk folyamatos emelkedésében rejlett. A lapot ugyanis a prenumeránsok tartották fenn, minél több volt tehát belőlük, annál nagyobb volt a biztosíték a lap fennmaradására és a szerkesztő és kiadó számára is jövedelmező működésére. Az előfizetők megszerzése és kíváncsiságuk huzamos ideig való kielégítése azonban sokrétű feladat volt, amely messze túlmutatott az olvasók érdeklődésének megfelelő tartalomszolgáltatáson. Magában foglalta a lap megfelelő promócióját, az olvasóközönséggel való kapcsolattartás sokféle módozatát, de befolyásolta az előfizetők számát a szerkesztő társadalmi megbecsültsége, az olvasók társadalmi, politikai, nemi összetétele és bizonyára néhány, a kutató számára nehezen átlátható tényező is. Nem csoda, hogy a szerkesz-

92 Arany már a *Szépirodalmi Figyelő* megindítása előtt is elgondolkodott azon a lehetőségen, hogy lapját ne kiadóhoz kötve – aki esetleg beleszól a szerkesztési elvekbe –, hanem önálló kiadásban jelentesse meg. Mivel azonban a lapkiadás számára így túlságosan nagy kockázattal járt volna, a *Szépirodalmi Figyelő* esetében lemondott erről a lehetőségről, és végül Heckenasttal egyezett meg. De egy 1860 februárjában Csengery Antalnak írt levelében Heckenast egy akkor kapott ajánlata után még így tündött: „Ha már én csakugyan e tövises pályára szánám magamat, s kivált ha engedélyt is nyernék saját személyemre, akkor legjobb volna teljesen szabad kezet biztosítanom a lap körül, azaz nem kötni magamat speculans kiadóhoz. Hanem ez oly risico, hogy én aligha neki merek ugrani. Lehet hogy nevem – ámbár ennek a nagy közönség előtti népszerűsége felől sem élek csalódásban – hogy nevem az első évben összehozna annyi előfizetőt, a mennyi szükséges volna a lapnak – s tán a szerkesztőnek is – hogy megéljen: de hát azután? s hátha nem?” Arany János Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. febr. 7., in ARANY János, *Levelezése (1857–1861)*, kiad. KOROMPAY H. János, Arany János összes művei 17 (Budapest: Universitas Kiadó, 2004), 375–377, 376.

tők olyan sokféle stratégiát és annyi energiát fektettek a prenumeránsok megszerzésébe (mely eljárásokat a századközép élclapjai oly rendszeresen figuráltak ki), hiszen valóban, a kiadvány sorsa függött az előfizetőktől. Sikeresen vagy kevésbé eredményesen, a szerkesztés kétségtelenül a szellemi munkából való egzisztenciateremtés lehetséges módja volt a korszakban, mely épp az 1860-as években vált először lehetővé férfiak mellett nők számára is.

A sajtópiac működéséhez szükségeszerűen igazodó lapszerkesztő társadalmi megítélése azonban az 1860-as években (de korábban, sőt később is) inkább vitatott volt, mintsem egyértelműen kedvező. Miközben elvárták tőle, hogy a közügyek apostola legyen, a korabeli irodalmi piac szereplői a gyakorlatban sokszor kalmárságával szembesültek. Alakját ily módon gyakran vette körül gyanakvás, bizalmatlanság, kritika, de mint az időszak élclapjaiból látható volt, humor és irónia is. Egyetlen időszaki kiadvány sem jöhetett volna azonban létre és maradhatott volna fenn szerkesztő nélkül, ám a szerkesztői munka mibenlétére és az egyéni szerkesztői pályákra vonatkozó kutatások és ezek komparatív vizsgálatának hiánya rendkívüli módon nehezíti meg annak megértését, hogy mit is jelentett lapszerkesztőnek lenni a 19. században.